

Brak u antičkom Rimu

Senko, Mia

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:887618>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-06-30**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za arheologiju

Ivana Lučića 3

Mia Senko

Brak u antičkom Rimu

Magistarski rad

Mentor:

dr. sc. Ana Pavlović, doc.

Zagreb, rujan 2020.

Sadržaj

1. Uvod	4
2. Brak kao temeljna institucija.....	6
2.1. <i>Patria potestas</i>	9
2.2. Vrste braka.....	10
2.2.1. Brak <i>cum manu</i>	10
2.2.2. Brak <i>sine manu</i>	13
3. Brak u rimskom pravu	14
3.1. <i>Conubium</i>	14
3.1.1. <i>Concubinatus</i>	18
3.2. Dob ulaska u brak.....	19
3.3. Pristanak	19
4. Zaruke	20
5. Ceremonija	22
5.1. Priprema za ceremoniju	23
5.2. Simbolika mladenkine odjeće	27
5.3. Traženje predznaka i žrtvovanje	30
5.4. <i>Tabulae</i> i njihov značaj.....	32
5.5. <i>Deductio in domum mariti</i>	34
5.6. Dolazak do mladoženjine kuće	37
6. Bračni život	40
6.1. Miraz	40
6.2. Demografija	42
6.3. Život supružnika	45
7. Rastava.....	52
7.1. Povijest rastave	53
7.2. Proces rastave	54
8. Preudaja.....	55
9. Zaključak.....	57
10. Popis slika	58
11. Popis izvor.....	60
12. Popis literature.....	61
13. Elektronički izvori	64
14. Sažetak	66

15. Summary66

1. Uvod

Brak je jedna od temeljnih ljudskih zajednica, institucija koja je prisutna u različitim kulturama još prije vremena pisane povijesti. U hrvatskoj enciklopediji, brak je definiran kao životna zajednica žene i muškarca; društveni odnos između osoba različita spola reguliran pravnim normama; osnova obitelji¹. Ovo značenje braka nije općeprisutno u svijetu, s obzirom da različite zemlje imaju i različite zakone koje vežu uz brak, a ovo pravilo je vrijedilo i u antičkim kulturama koje su, usprkos sličnosti, imale različite običaje i tradicije. Prava univerzalnost braka ne leži u običajima i zakonima, već u razlozima za sklapanje braka, društvenim i osobnim potrebama kojima brak daje strukturu. Između ostalog, u ove potrebe se ubrajaju regulacija i zadovoljavanje seksualnih nagona, podjela rada između spolova, ekonomska proizvodnja i potrošnja te zadovoljenje osobnih potreba pojedinca za privrženosti, položajem u zajednici i ljudskim društvom². Brak osigurava i mogućnost stvaranja potomstva, odnosno prirodnog nagona za biološkim razmnožavanjem, skrbi o potomstvu te njihovom obrazovanju i socijalizaciji kao i uređivanjem problema nasljeđivanja i osobnog podrijetla svakog pojedinca³. Osim ovoga, ono što vrijedi u svakoj kulturi su određeni običaji koje vežemo uz brak, a koji su utemeljeni i prije nego su postali zakonski regulirani.

Brak je još u antičkom Rimu postao temeljna zajednica kojoj je za cilj bilo stvaranje potomstva. Prethodno shvaćanje rimskog braka se baziralo pretežito na antičkim tekstovima koji su bili proučavani sa kršćanskog i, u to vrijeme, suvremenog stajališta, zbog čega su se često isticale one, naizgled negativne, karakteristike braka, dok se brak kao cjelina nije posebno promatrao. U današnje vrijeme se shvaćanje rimskog braka značajno promijenilo. Više se ne promatraju samo tekstovi kršćanskih pisaca u kojima se brak spominjao u negativnom kontekstu, zajednica koja je nastala pod utjecajem poganskih običaja. U današnjem razumijevanju braka nam značajno pomažu tekstovi antičkih pisaca koji su nerijetko opisivali i običaje koje vežemo uz rimski brak. U tim djelima pronalazimo kako stvarne, tako i fiktivne brakove, često s mitološkim figurama koje su imale aktivnu ulogu u ceremoniji. Brojni antički pisci su tako opisali proces cijele ceremonije, od odjeće koju mladenka nosi na taj, njoj veoma značajan, dan, do prve bračne noći supružnika. Osim same

¹ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9227> (preuzeto 11.12.2019.)

² <https://www.britannica.com/topic/marriage> (preuzeto 11.12.2019.)

³ <https://www.britannica.com/topic/marriage> (preuzeto 11.12.2019.)

ceremonije i običaja koji su je pratili, u literaturi pronalazimo i podatke o bračnom životu supružnika, ali i mogućoj rastavi. Izuzev antičke literature, kada govorimo o rimskom braku, važnu ulogu imaju i pravni dokumenti u kojima su posebno objašnjena pravila i zakoni koje vežemo uz antički brak, i u kojima se spominju različite vrste rimskih brakova, zakonska ograničenja, zaruke i ceremonija koji su pratili brak, bračni život i rastava te moguća preudaja. Kad je riječ o samoj ceremoniji vjenčanja, glavnu ulogu imaju ne samo antička djela, već i likovni prikazi na reljefima, mozaicima i, najviše, pogrebnim spomenicima. U umjetnosti je glavni simbol vjenčanja bio *dextrarum iunctio*, simbol koji nije jedino povezan s vjenčanjem, ali ga najčešće pronalazimo u tom kontekstu⁴.

Rimski brak i njegova ograničenja su se mijenjala ovisno o periodu i obliku vlasti koja je u tom trenutku bila prisutna u Rimu. Tako na samom početku, u vrijeme tijekom kojeg su Rimom vladali kraljevi, pronalazimo *manus* brak, brak u kojem je žena ušla u potpunu kontrolu supruga, odnosno suprugove obitelji⁵. Ovaj oblik braka se zadržao sve do doba republike kada njegova popularnost značajno pada⁶. U isto vrijeme je postojao i brak *sine manu*, brak bez vlasništva, koji sve više dobiva na popularnosti s obzirom da je kontrola nad ženom ostajala unutar njezine obitelji. Prema ovim oblicima braka možemo primijetiti da, kako su prava žena dolazila više do izražaja i sloboda rimske žene postala veća, tako se mijenjao i oblik braka u koji je ulazila većina populacije.

U ovom diplomskom radu nastojat će se prikazati brak u kontekstu antičkog Rima, njegova obilježja i značaj koji je imao u rimskom društvu, s naglaskom na brak u klasičnom periodu, između 1 i 3. st. po. Krista. Kao polazišna literatura korištena je knjiga *Roman marriage : iusti coniuges from the time of Cicero to the time of Ulpian* autorice Susan Treggiari u kojoj su opisani običaji i tradicije vezane za brak, ali i rimski zakoni prema kojima možemo uvidjeti značaj koji je brak imao u rimskoj kulturi. O samoj ceremoniji vjenčanja, koja se smatrala prijelaznim razdobljem za ženu, piše Karen K. Hersch u knjizi *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity* kojom pokušava razumjeti rituale vezane uz vjenčanje u kontekstu religijskih i kulturnih značajki. Nadalje, o rimskim zakonima u kojima se spominje tema braka i sve pravne značajke koje on donosi saznajemo iz knjige *Rimsko pravo* autora Marijana Horvata, i knjige *Women and the Law in the Roman Empire* autorice Judith Evans Grubbs. Osim navedenog, koristili smo brojne članke i elektronske izvore

⁴ S. Treggiari, *Roman marriage: Iusti Coniuges from the time of Cicero to the time of Ulpian*, Oxford, 1991:164. Dalje u tekstu: Treggiari 1991.

⁵ A. T. Birrkan, *Marriage in Roman Law*, Yale Law Journal 16 (5), 1907:310. Dalje u tekstu: Birrkan 1907.

⁶ J. E. Grubbs, *Women and the Law in the Roman Empire*, London, 2002:23. Dalje u tekstu: Grubbs 2002.

navedene u popisu literature, čiji su autori tijekom godina obrađivale različite teme i aspekte vezane uz brak u antičkom Rimu. Od antičkih izvora posebno treba istaknuti *Digesta*⁷, skupinu ulomaka napisanih od strane rimskih pravnika među kojima se ističu Modestin i Ulpijan, *Naturalis Historia* (1. st. po. Krista) Plinija Starijeg, *Institutiones* (170. g. po. Krista) Gaja, i *Quaestiones Romanae* (1. st. po. Krista) Plutarha. Kada je riječ o materijalnim izvorima, ovdje se najviše ističu nadgrobni spomenici podignuti u čast supružnika, kao i natpisi na njima, ali se pojavljuju i mozaici i freske na kojima možemo uočiti određena obilježja vjenčanja u antičkom Rimu.

2. Brak kao temeljna institucija

U rimskom zakonu, kako piše Modestin (*Dig.23.2.1*), definicija braka je vezanje muškarca i žene u vječno zajedništvo, smatrao se božanskim i ljudskim pravom⁸. Kako bi se brak priznao, tražila se faktična zajednica života bračnih partnera i namjera, poznata kao *affectio maritalis*, kojom je par dao do znanja želju da budu muž i žena⁹. Pristanak i namjera obje strane za ulazak u brak je bio najvažniji dio, a iako javne geste i miraz nisu bili glavni elementi vjenčanja¹⁰, oni su u praksi bili česti. Kada je riječ o javnom dijelu ceremonije, glavni dio je bio ulazak žene u kuću muškarca¹¹ čime je pristanak na brak bio očit. Brak je česta pojava u antičkim djelima, ali o njemu kao pravnoj instituciji znamo vrlo malo. U antičkom Rimu prakticirala se monogamija, s obzirom da se na brak gledalo kao na svetu instituciju, čija je svrha stvaranje potomstva. U ranije vrijeme rastava je bila gotovo nemoguća.

Kronološki razvoj braka, kao i različite rimske tradicije koje su bile prisutne u obiteljskom životu, nemoguće je pratiti zbog nedostatka potrebnog materijala. Još u ranom

⁷ *Digesta*, poznat još i pod nazivom *Pandectae*, je kompilacija zakona koju je objavio rimski car Justinijan 529. g. po. Krista (<https://www.britannica.com/topic/Pandects> (preuzeto 11.12.2019.))

⁸ Modestinus D.23.2.1.: „*Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae et consortium omnis vitae, divini et humani iuris communicatio*“.

⁹ M. Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb, 2019:131. Dalje u tekstu: Horvat 2019.

¹⁰ S. Dixon, *From Ceremonial to Sexualities: A Survey of Scholarship on Roman Marriage*, u: B. Rawson (ur.), *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, West Sussex, 2011:247. Dalje u tekstu: Dixon 2011.

¹¹ Za stvaranje braka nije bila potrebna prisutnost muškarca, njegov pristanak je bio očit ulaskom buduće žene u njegovu kuću (Birrkhan 1907:303).

Rimu utemeljeni su zakoni vezani za brak rimskih građana¹². Antički mitovi daju do znanja da se brak u to najranije doba Rima odvijao iz nužnosti, pretežito silom, što se može primijetiti i na primjeru jedne od najpoznatijih priča ranog Rima, one o otmici Sabinjanki. Kako bi Rimljani osigurali mir, Sabinjankama su obećana posebna prava koja će postati standard i tijekom kasnijih razdoblja¹³, a ovo ujedinjenje Rimljana i Sabinjana je imalo glavnu ulogu u stvaranju nove države¹⁴.

Jedno od najpoznatijih umjetničkih djela etruščanskog razdoblja poznato je pod nazivom Sarkofag bračnog para. Sarkofag potječe iz etruščanskog grada Cere, danas Cerveteri u Italiji, i nastao je 520. g. pr. Krista. Napravljen je u obliku ležaja za odmaranje, i na poklopcu prikazuje antropoidni bračni par koji leži na jastucima. Obje figure imaju jednako stilizirane frizure, pletenice koje se nalaze sa strane vrata, dok žena na glavi nosi kapu, a muškarac ima bradu. Oba lika imaju produženu figuru koja je bila standardna za to vrijeme, a žena nosi cipele u špic koje su također tipične za etruščansku kulturu. Scena koja prikazuje ovaj bračni par je pripadala sceni gozbe tijekom koje su se parovi odmarali na istim ležajevima dok su jeli i pili¹⁵.

¹² <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 05. 02. 2020.)

¹³ Među pravilima koja su vrijedila za Sabinjanke, ukoliko pristanu postati rimske matrone, su bili tkanje kao jedini posao, zabrana neumjesnih komentara u njihovoj prisutnosti i zabrana poziva na sud (A. Brittain, *Roman Women*, London, 2010:7. Dalje u tekstu: Brittain 2010.)

¹⁴ L. L. Lovén, *Marriage in ancient Greco-Roman Sources and Society*, L. L. Lovén, A. Strömberg (ur.), *Ancient Marriage in Myth and Reality*, Newcastle upon Tyne, 2010:2.

¹⁵ <https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/ancient-mediterranean-ap/ap-ancient-etruria/a/sarcophagus-of-the-spouses-rome> (preuzeto 20. 02. 2020.)

Slika 1. Sarkofag bračnog para, 520.g.pr.Krista

Sličan sarkofag je također pronađen u Ceri i moguće je da su oba sarkofaga izašla iz iste radionice. Ovakvi sarkofazi su bili standard u etrušćanskoj pogrebnoj umjetnosti koja je često prikazivala zabave, moguće kao oproštaj od pokojnika, i daju uvid u kulturu i običaje kulture koja je utjecala i na Rimljane.

Slika 2. Sarkofag bračnog para iz Louvrea, između 9. st. pr. Krista do 1.st.pr. Krista

Za razdoblje od kraljevstva do republike gotovo je nemoguće iznijeti zaključke s obzirom da su bilješke o braku bile koncentrirane na pravnu sferu i život najbogatijih članova društva¹⁶. Situacija se mijenja tek početkom 1. st. pr. Krista kada izvori o privatnom životu rimskih građana postaju brojniji. Razdoblje ranog carstva, koje je donijelo mnoge socijalne promjene, često se uzima kao primjer u tekstovima o rimskom braku zbog bogatstva literarnih izvora i Augustovih reformi koje su se direktno odnosile na taj aspekt rimskog života¹⁷. Naime, kako bi podigao bračni moral u rimskom društvu i pojačao sklapanje brakova i rađanje djece među bogatijim slojevima, August je donio značajne promjene u tadašnjem obiteljskom pravu¹⁸. Dvije njegove najpoznatije reforme su bile *lex Iulia de maritandis ordinibus*, odredba o smanjenju neženstva, iz 18. g. pr. Krista, i *lex Papia Poppaea*, o zapostavljanju brakova bez djece, iz 9. g. po. Krista¹⁹. Ove dvije reforme su poznate i pod zajedničkim nazivom *lex Iulia et Papia Poppaea*²⁰. Iako su se ovi zakoni odnosili na cjelokupnu rimsku populaciju, ponajviše su utjecali na dva najviša sloja društva, senatorsku i vitešku klasu, s obzirom da je August smatrao da najviši slojevi nisu dovoljno odgovorni kada je riječ obiteljskim vrijednostima²¹.

2.1. *Patria potestas*

Patria potestas je u antičko doba bila jedinstvena vlast nad svim osobama i imovinom obitelji. Ona se kasnije odvojila na više oblika. Vlast nad imovinom je tako postala *dominium*, vlast nad robovima *dominica potestas*, vlast nad ženom *manus*, a *patria potestas* je time u užem smislu postala vlast nad djecom i daljnjim potomcima. Ona je bila doživotna i odrasla osoba je, bez obzira na vlastitu obitelj, i dalje bila pod njegovom vlasti²². Oni koji su bili pod kontrolom *patrie potestae*, a to je uključivalo rođenu i posvojenju djecu, žene u *manus* braku i robove, nisu imali vlastitu imovinu, a kontrola koju je *paterfamilias* imao je bila apsolutna

¹⁶ A. C. Bush, J. J. McHugh, *Patterns of Roman Marriage*, *Ethnology* 14 (1), 1975:25. Dalje u tekstu: Bush, McHugh 1975.

¹⁷ Treggiari 1991:14.

¹⁸ Horvat 2019:134.

¹⁹ Ibid.

²⁰ J. E. Grubbs, *The Family*, u: D. S. Potter (ur.), *A Companion to the Roman Empire*, West Sussex, 2006:316. Dalje u tekstu: Grubbs 2006.

²¹ Ibid.

²² Horvat 2019:143.

prema rimskom zakonu²³. *Patria potestas* s vremenom slabi kao institucija zbog raspadanja patrijarhalne obitelji, razvitka obrta u gradovima te procvata trgovine.

Patria potestas prestajala je smrću, gubitkom statusa i zlouporabom²⁴.

2.2. Vrste braka

Očinska moć, poznata u rimskom zakonu kao *patria potestas*, bila je ključna institucija rimskog života pod čijim utjecajem su se našli svi članovi obitelji osim najstarijeg muškarca koji je obnašao tu moć²⁵. Ona je utjecala na sve sfere obiteljskog života, i ključna je u našem razumijevanju ranog oblika braka.

U rimskom zakonu su bila definirana dva temeljna oblika braka koja su nastala pod utjecajem *patria potestas*, brak *cum manu* i brak *sine manu*. Između ova dva oblika postojala je jedna bitna razlika, pod čijom ovlasti se našla žena.

2.2.1. Brak *cum manu*

Manus u direktnom prijevodu znači ruka, ali je u rimskom zakonu označavao kontrolu. Žena je ulaskom u ovaj oblik braka izašla iz kontrole svog oca, ili najstarijeg muškog člana svoje obitelji, i postala članom suprugove obitelji pod čijom kontrolom se nalazila do kraja braka. Ova kontrola se odnosila prvenstveno na oca supruga, i neće se odnositi na supruga dok god on ne postane najstariji muškarac obitelji²⁶. Žena koja se nalazila u *manus* braku postala je, prema građanskom pravu, djetetom muža i sestrom svoje djece, *loco filiae*²⁷. Nije mogla posjedovati vlastitu imovinu već je ona pripadala glavnom muškarcu u obitelji, u rimskom društvu poznatom kao *paterfamilias*, a u liniji nasljeđivanja bi imala jednaka prava

²³ H. Lindsay, *Adoption and Heirship in Greece and Rome*, u: B. Rawson (ur.), *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, 357.

²⁴ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47015> (preuzeto 30.07.2020.)

²⁵ *Patria potestas* je u starijem dobu bila snažna institucija koja je uključivala i kažnjavanje smrću te isključivo raspolaganje obiteljskom imovinom. Kroz vrijeme se moć *patriae potestatis* smanjivala i ograničavala što je dovelo i do transformacije rimske obitelji (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47015> (preuzeto 27.03.2020.)). Grubby 2002:20

²⁶ Birrkan 1907:310.

²⁷ Bush, McHugh 1975:27.

kao muževa djeca²⁸. Tri su načina za ulazak u *manus* brak: *confarreatio* koji je bio rezerviran samo za višu klasu, i *coemptio* i *usus* koji su bili dostupni za sve članove društva. Justinijanova kodifikacija zakona ne spominje ove tri vrste braka, i moguće je da su oni prestali postojati kao važeće zajednice mnogo ranije²⁹, vrlo vjerojatno već u 1. st. pr. Krista s obzirom da se u doba Cicerona *manus* brak rijetko spominje u izvorima³⁰.

Confarreatio je oblik braka rezerviran samo za najviše slojeve rimskog društva i prikazuje podrijetlo rimskog braka. U *confarreatiu* bi žene ušle u *manus* putem žrtve koja se pridaje Jupiteru Fareju, a u čiju svrhu se koristi kruh napravljen od dvoznog pira, poznat kao *farreus*³¹. Brojni drugi rituali su također prisutni tijekom ceremonije za koju je, prema Gaju (*Inst. Iust.* 1.112) potrebno deset svjedoka: „u svrhu obavljanja ceremonije, mnoge druge stvari se odvijaju, popraćene određenim svečanim riječima, u nazočnosti deset svjedoka“. Rimski svećenici, *flamines*, Jupitera, Marsa i Kvirina³² su izabrani među sinovima roditelja koji su ušli u brak putem *confarreatia*, i također su dužni ući u brak putem ovog oblika (*Gaius, Inst. Iust.* 1.112). Prema Tacitu (*Ann.* IV.16) tijekom vladavine Tiberija *confarreatio* je bio nepoželjni oblik sklapanja braka, ponajviše zbog ravnodušnosti prema ceremoniji, ali je i sama ceremonija imala određene probleme. Zbog ovoga je bilo iznimno teško naći kandidate za položaje svećenika. Kako bi se tradicija nastavila i struktura svećeništva se ne bi mijenjala, cilj stupanja u *confarreatio* se promijenio i prilagodio suvremenom dobu, a ulaskom u brak žena nije potpadala pod kontrolu supruga, osim u ceremonijalne svrhe. Najvjerojatnije se zbog ove promjene običaj *confarreatio* sačuvao sve do dolaska kršćanstva³³.

²⁸ Grubbs 2002:21.

²⁹ Horvat 2019:137.

³⁰ Dixon 2011:251.

³¹ Treggiari 1991:22.

³² *Flamines* su se dijelili na *maiores* i *minores*, od kojih su *maiores* bili zaduženi za glavna božanstva. Za Jupiterov kult je bio zadužen *flamen Dialis*, za Marsov *flamen Martialis*, a za Kvirinov *flamen Quirinalis* (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=19834> (preuzeto 27. 03. 2020.).

³³ Treggiari 1991:23.

Slika 3. Ara Pacis, reljefni prikaz procesije u kojoj sudjeluju *flamines*, između 13. i 9. g. pr. Krista

Usus je drugi oblik braka koji je bio dostupan svim klasama rimskog društva. Prema Gaju (*Inst. Iust.* 1.111) ovaj oblik je uključivao automatski prijenos kontrole nad suprugom ako bi ona ostala u braku jednu cijelu godinu, čime bi postala članom suprugove obitelji. Prema Zakoniku dvanaest ploča³⁴, žena je mogla spriječiti ovaj prijenos kontrole tako da provede tri uzastopne noći, poznate kao *trinoctium*, u godini izvan suprugove kuće. Ovaj način zadržavanja kontrole je poznat kao *usurpatio trinoctii*, a žena se, pretpostavlja se, tijekom tih noći vraćala u dom svojeg *pater familias*³⁵. Do vremena Gaja u 3. st. po. Krista, ovaj oblik bio ukinut novim zakonima i djelomično zaboravljen, kao i sam oblik *manus* braka koji je polako počeo nestajati do kraja republike³⁶.

Za razliku od ceremonije *confarreatio*, u *manus* putem ceremonije *coemptio* se moglo ući u bilo kojem trenutku tijekom braka, ne samo tijekom ceremonije vjenčanja. Ovim putem u *manus* se ulazi zarobljavanjem, odnosno zamišljenom prodajom ispred pet svjedoka, koji moraju biti odrasli rimski građani, i držačem skale³⁷, a ritual je zapisao Gaj (*Inst. Iust.* 1.113). *Coemptio* se mogao odviti u svrhu braka, ukoliko bi žena ušla u *coemptio* sa suprugom kako

³⁴ Zakonik dvanaest ploča je bila prva kodifikacija rimskog prava, zbirka dotadašnjeg običajnog prava. Donesena je između 451. i 450. g. pr. Krista kao rezultat borbe patricija i plebejaca koji su se žalili na nepravедnost u zakonu (<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66762> (preuzeto 27. 03. 2020.)).

³⁵ S. B. Pomeroy, *The Relationship of the Married Woman to Her Blood Relatives in Rome*, *Ancient Society* 7, 1976:216. Dalje u tekstu: Pomeroy 1976.

³⁶ Grubbs 2002:23.

³⁷ Horvat 2019:136.

bi imala poziciju kćeri u njegovom kućanstvu, ili kako bi se postiglo povjerenje ako bi žena ušla u *coemptio* ili sa suprugom ili s drugim muškarcem (*Gaius. Inst. Iust.* 1.112). Ova kupovina mladenke je bila simbolična u rimskom društvu, najvjerojatnije postignuta uz komad bronce i vagu, iako je mladenkina imovina na ovaj način ušla u kontrolu supruga³⁸. Riječi koje su korištene tijekom ceremonije nam nisu poznate. Ciceron (*De or.* 1.237) tvrdi da ih je najvjerojatnije izgovarao *orator* pri čemu osuđuje one koji posjeduju elokvenciju, ali ne i znanje zakona i običaja koje provode, dok se u nekim izvorima spominje citat „*Ubi tu Gaius ego Gaia*“ koji je u hrvatskom jeziku najčešće preveden kao „Gdje ti si Gaj, ja sam Gaja“³⁹. Točno značenje ove fraze nije poznato, s obzirom da se spominje u kasnijim antičkim izvorima, u vrijeme kad se izvorno značenje izgubilo, a fraza je dobila tradicijsku vrijednost. Plutarh (*Quaest. Rom.* 30) iznosi dva moguća značenja, prvo od kojih je: „Gdje god ste gospodar, tu sam i ja dama i ljubavnica“ s obzirom da vjenčanjem supružnici započinju zajednički život u kojem će dijeliti sve. Drugo objašnjenje koje Plutarh spominje je korištenje izraza Gaja zbog Gaje Cecilije, supruge jednog od sinova kralja Tarkvinija. Prema Garyju Forsythe fraza se može prevesti kao „gdje ti si sretan, i ja sam“, a riječi *gaius* i *gaia* kao veseo ili sretan⁴⁰, dok prema nekim antičkim spisima riječ Gaja u pravnom značenju označava ženu⁴¹.

2.2.2. Brak *sine manu*

Uz *manus* brak, u ranijim razdobljima se počeo pojavljivati brak bez vlasništva, poznat kao brak *sine manu*, u kojem žena nije potpadala pod kontrolu muškarca, već je ostala u vlasništvu oca ili zaštitnika. Sve žene koje nisu ulazile u *manus* ostale su članovima svoje obitelji, i imale pravo na nasljeđe koje je u ovom slučaju postalo njihovom, a ne suprugovom, imovinom⁴². Djeca rođena u ovom obliku braka su pripadala supругu i suprugovoj obitelji, nisu imali pravnu vezu s majčinom stranom obitelji i pravo na nasljedstvo. Prema Zakoniku dvanaest ploča način postizanja braka bez kontrole je bio odlazak iz suprugove kući na tri

³⁸ Treggiari 1991:26.

³⁹ Ibid. 26.

⁴⁰ G. Forsythe, „*Ubi tu gaius, ego gaia*“. *New Light on an Old Roman Legal Saw*, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 45 (2), 1996:240.

⁴¹ Ibid. 241.

⁴² Birrkan 1907:311.

noći, svake godine⁴³. Pretpostavlja se da je ženin miraz bio obaveza kako bi se, uz pomoć njega, žena podupirala tijekom braka⁴⁴.

Nije sigurno da li se ova vrsta braka u početku smatrala ravnopravnom braku *cum manu* ali, kako je *manus* brak sve više propadao, ovaj odnos je postao društveno prihvaćen u klasičnom razdoblju rimskog prava.

3. Brak u rimskom pravu

Brak je bio jedna od temeljnih institucija rimskog društva, smatrao se zajedništvom dvoje ljudi, zajedništvom čiji je glavni cilj bilo rođenje nasljednika. Prema Ulpianu (*Dig.1.1.1.3*), zakon prirode, koji vrijedi za sva živa bića, je doveo do spajanja muškarca i žene u zajedništvo koje zovemo brak, iz čega proizlazi stvaranje djece i njihov odgoj. Do pravno valjanog braka se dolazi ukoliko pravo na brak, poznato kao *conubium*, postoji između onih koji žele stupiti u brak, muškarac je zreo, a žena je sposobna, i oboje daju svoj pristanak ukoliko su neovisni. Ukoliko su pod vlasti svojih roditelja, potreban je njihov pristanak (*Rules of Ulpian 5.2*).

U kasnijem Carstvu se mijenja shvaćanje braka kao zajednice temeljene na *affectio maritalis* i zajedničkom životu, te počinje razmišljanje u kojem je za brak potreban samo početni pristanak supruga tijekom vjenčanja. Ovo razmišljanje je nastalo pod utjecajem kršćanstva koje je brak smatralo neraskidivom zajednicom⁴⁵.

3.1. *Conubium*

⁴³ Treggiari 1991:33.

⁴⁴ Horvat 2019:138.

⁴⁵ Ibid. 131.

Prvi, i najvažniji, uvjet za sklapanje pravno prihvaćenog rimskog braka je bio *conubium*, pravo na brak prema rimskom zakonu kojeg su imali samo rimski građani. Samo takav oblik braka se nazivao *matrimonium iustum*, i ravnao se po *ius civile*⁴⁶.

Sarkofag od mramora iz grobnice na *Via Nomentana* iz 80. g. pr. Krista jedan je od najranijih umjetničkih djela na čijem se reljefu prikazuje zakonit brak između dva oslobođenika, Aurelija Hermija i njegove žene Aurelije Filemate. Ovdje su bivši robovi prikazani kao rimski građani⁴⁷. Na sarkofagu se nalazi natpis koji je Aurelije posvetio u čast svoje supruge, jedan od mnogih, ali i najslavnijih primjeraka natpisa u čast pokojnom supružniku:

„(Lucije) Aurelije Hermije, oslobođenik Lucija, mesar na Viminalu. Ona koja mi je zbog sudbine prethodila (u smrti), čedna tijela i nadarena srcem punim ljubavi, bila je moja jedina žena. Živjela je vjerno vjernom mužu, s jednakom pobožnošću. Odustala je od dužnosti bez sebičnosti.

Aurelija, oslobođenica Lucija. Aurelija Filemata, Lucijeva oslobođenica. Kad sam bila živa, zvali su me Aurelija *Philematium* (Mali poljubac), čedna, skromna, nepoznata mnoštvu, vjerna mom mužu. Moj muž je također bio oslobođenik. On, kojeg sam izgubila, nažalost, bio mi je zaista i istinski puno više od oca. Uzeo me u krilo/njegu, sedam godina otkako sam se rodila. Četrdeset godina otkako sam se rodila, odnijela me smrt. Cvjetao je za sve kroz moju stalnu brigu“⁴⁸

⁴⁶ *Ius civile* je bio latinski naziv za civilno pravo. On je u antičkom Rimu bio dio pravnog sustava i vrijedio je isključivo za rimske građane. Za druge građane je vrijedio *ius gentium*.

(<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28053> (preuzeto 27. 03. 2020.). Horvat 2019:132.

⁴⁷ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 26. 02. 2020.)

⁴⁸ CIL VI 9499: [Au]relius L(ucii) l(ibertus) [H]ermia [l]anius de Colle Viminale [h]aec quae me faato praecessit corpore casto [c]oniunxns una meo praedita amans animo [f]ido fida viro veixsi[t] studio parili qum [n]ulla in avaritie cessit ab officio [A]urelia L(ucii) l(iberta) right: Aurelia L(ucii) l(iberta) Philematio viv(a) Philematium sum Aurelia nominata casta pudens volgei nescia feida viro vir conleibertus fuii eidem quo careo eheu ree fuit ee vero plus superaue parens septem me naatam annororum gremio ipse recepit XXXX annos nata necis pot(ior) (or: potita) ille meo officio eof-- adsiduo florebat ad o[mnes] https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=465522&partId=1 (preuzeto 22. 03. 2020.)

Slika 4. Pogrebni reljef Aurelija Hermija i Aurelije Filemate, 80. g. pr. Krista

U vrijeme rane republike jedan od glavnih uvjeta za sklapanje legalnog braka je bio jednaki status u društvu, patriciji i plebejci su smjeli sklapati brak samo unutar svoje skupine. Zakon je ostao na snazi do 445. g. pr. Krista, ali se pravilo o posjedovanju civilnog prava zadržalo⁴⁹. Odrasli rimski građanin je imao pravo ući u brak s rimskim građaninom suprotnog spola, dok god nisu bili unutar zabranjenih obiteljskih odnosa⁵⁰. S obzirom da se zabrana odnosila samo na pojedine obiteljske odnose, nećaci su mogli ući u brak bez osude, što možemo vidjeti na primjeru Marka Antonija i njegove žene Antonije Hibrida Mlađe koja je bila kćer Antonijevog strica⁵¹.

U republikanskom razdoblju latinski gradovi su imali *ius conubii* s Rimom čime su djeca, ukoliko je otac bio Rimljanin, postajali Rimljani. Peregrini, odnosno stranci, su također mogli posjedovati *conubium*, čime bi dijete naslijedilo očevo podrijetlo. Tijekom principata je pravo na brak postalo ograničeno, ovisno o odnosu supružnika i njihovom položaju u društvu.

52

⁴⁹ Brittain 2010:43.

⁵⁰ Ukoliko osoba stupa u brak sa rođakom iz direktne linije, ona je optužena za incest. Za brak između rođaka iz pobočne linije može se, ukoliko je zabranjen zakonom (Birrkán 1907: 306.) i s obzirom da je zabrana vrijedila samo do određenog koljena i između posebnih odnosa (Horvat 2019: 133), dobiti lakša kazna ako je brak sklopljen javno (Birrkán 1907:306.)

⁵¹ B. D, Shaw, R. P. Saller, *Close-Kin Marriage in Roman Society?*, *Man* 19 (3), 1984:433.

⁵² Novim zakonima donesenim u vrijeme Augusta, vojnicima je zabranjen ulazak u brak tijekom njihove službe, a senatorima i njihovom najbližem potomstvu nije dozvoljen ulazak u brak s oslobođenicima. Provincijalni

Conubium između građana i robova je bio nemoguć, s obzirom da robovi nisu mogli ući u obiteljsko-pravni odnos. U takvim slučajevima postojao je odnos nalik bračnoj zajednici, poznat pod nazivom *contubernium*⁵³ koji, iako nije bio tretiran kao izvanbračna zajednica, nije imao ni određene karakteristike građanskog braka. Takav oblik zajednice je bio namijenjen robovima, ali i slobodnim osobama koje su bile u vezi s robom⁵⁴. Djeca proizašla iz takvog odnosa nisu stekla status oca, kako je to bio običaj u zakonitom braku, već status majke⁵⁵. Brak između i s robovima će ostati zabranjen sve do 3. st. po. Krista⁵⁶.

Na reljefu mramornog pogrebnog oltara iz 1. st. po. Krista prikazan je bračni par koji je bio u zajednici *contubernium*, s obzirom da nisu oboje imali rimsko građansko pravo. Oltar je, prema natpisu, podignula Klaudija Prepontija za svojeg patrona Dionizija i sebe: *Diis Manibus / Ti. Claudii Dionysi / fecit Claudia Prepontis / patrono bene merenti / et sibi*⁵⁷. Iako su oboje na oltaru prikazani u togama i s pallom, odjećom koja je bila tipična za rimske građane, moguće je da nisu imali pravo na zakonit brak jer Prepontija nije bila slobodni građanin, ili je oslobođena tek nakon Dionizijeve smrti⁵⁸.

magistrat nije imao pravo ući u brak sa ženom iz svoje provincije. Ukoliko je rimski građanin zatočen od strane neprijatelja, izgubio je građansko pravo čime je njegov pravno valjani brak završio (Treggiari 1991:45.).

⁵³ H. Mouritsen, *The Families of Roman Slaves and Freedmen*, u: B. Rawson (ur.), *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, West Sussex, 2011:129.

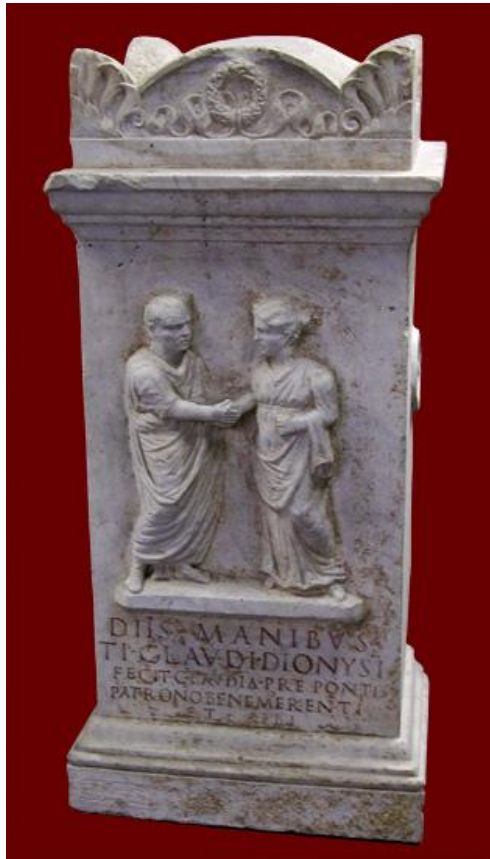
⁵⁴ Horvat 2019:132.

⁵⁵ Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1893-1978:2264.

⁵⁶ P. Veyne, *The Roman Empire*, Cambridge, 1997:33. Dalje u tekstu: Veyne 1997.

⁵⁷ CIL VI 15003; [https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view\[layout\]=inschrift_item&search\[constraints\]\[inschrift\]\[searchSeriennummer\]=9000496](https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view[layout]=inschrift_item&search[constraints][inschrift][searchSeriennummer]=9000496) (preuzeto 26. 02. 2020.)

⁵⁸ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 26. 02. 2020.)

Slika 5. Mramorni pogrebni oltar Klauđije Prepontije za patrona Dionizija, 1. st. po. Krista

3.1.1. *Concubinatus*

Concubinatus je bila vrsta zajednice koja je služila kao alternativa zakonskom braku iako nije nosila isti značaj i prava⁵⁹. Do ulaska u ovu vrstu zajednice se dolazilo ukoliko barem jedna strana, najčešće muškarac, nije htjela brak. Najčešće je žena bila nižeg položaja od muškarca, i zbog određenih zakona brak bi bio nemoguć ili osuđen. Muškarac bi na ovaj način imao životnog partnera, ali bez zakonskih obveza koje bi donio brak⁶⁰. Između ostalih ograničenja, žena u ovoj zajednici nema prava na muževu imovinu, i njihova djeca nisu imala pravo na nasljeđivanje prema očevoj liniji⁶¹. Ukoliko su partneri počeli smatrati jedno drugo bračnim supružnikom, zajednica je postala i tehnički brak, dok god nije bilo zakonskih ograničenja⁶².

⁵⁹ Grubbs 2002:150.

⁶⁰ Treggiari 1991:52.

⁶¹ Grubbs 2002:151.

⁶² Treggiari 1991:52.

3.2. Dob ulaska u brak

S obzirom na nedostatak izvora o braku općenito, pretpostavlja se da u razdoblju prije kasne republike nije postojala točno određena dobna granica za ulazak u brak, već je ona uvelike ovisila o obiteljskim odnosima i preporukama antičkih pravnika. Dobnu granicu možemo odrediti tek od razdoblja kasne republike, i kao takva je trajala sve do 530. g. po. Krista. U tom razdoblju dobna granica za brak je bila 12 godina za žene, i 14 godina za muškarce⁶³. Bez obzira na legalnu dob, kako tvrdi Modestin (*Dig.*23.1.14) djeca su mogla biti zaručena već sa sedam godina, dok je djevojka mogla ući u brak i prije dvanaeste godine života. Prema Pomponiju (*Dig.* 23.2.4), djevojka koja je stupila u brak s manje od 12 godina se smatrala legitimnom ženom tek pri navršavanju 12. godine u muževoj kući, a do tada je, u pravnom smislu, njihov brak i dalje smatran zarukom.

Kod muškarca je također bio bitan ulazak u pubertet, kako bi se brak mogao konzumirati⁶⁴, ali je za rimskog muškarca bila rijetkost sklapanje braka prije 20. godine života⁶⁵.

3.3. Pristanak

Paulo u Digestama (*Dig.* 23. 2. 2.) piše da je, kako bi brak u antičkom Rimu bio valjan, potreban pristanak, ne samo budućih supružnika, već i onih koji su imali *patria potestas* nad njima. Pristanak obje strane, iako zakonski bitan, je vjerojatno bio pod velikom kontrolom obitelji⁶⁶, s obzirom da su brakove organizirali *pater familiares* pod pretpostavkom da će ga budući supružnici prihvatiti⁶⁷, a kako je djevojka u brak ulazila već sa 12 godina, vjerojatno nije bila u poziciji da odbije očevu naredbu. Djevojka je mogući brak mogla odbiti, usprkos pristanku *pater familiae*, jedino ako je uspješno dokazala da budući suprug nije moralan čovjek⁶⁸. Iznimka ovog pravila su bili stariji sinovi i kćeri koji su već bile u braku, i

⁶³ M. K. Hopkins, *The Age of Roman Girls at Marriage*, Population Studies 18 (3), 1965:313. Dalje u tekstu: Hopkins 1965.

⁶⁴ Treggiari 1991:42.

⁶⁵ Grubbs 2002:88.

⁶⁶ B. Rawson, *Finding Roman Women*, u: N. Rosenstein, R. Morstein-Marx, *A Companion to the Roman Republic*, Malden, 2006:334. Dalje u tekstu: Rawson 2006.

⁶⁷ Grubbs 2002:89.

⁶⁸ Pomeroy 1976:220.

koji su sami bili u mogućnosti organizirati nove zaruke⁶⁹ iako je pristanak obitelji i dalje bio bitan. Usprkos zakonu prema kojem je pristanak *pater familiasa* bio potreban, dogovoreni brak se nije mogao raskinuti⁷⁰.

Ukoliko su ovi kriteriji zadovoljeni, svaki rimski građanin je imao pravo na zakonski brak. Izbor budućeg supružnika je, pogotovo u visokoj klasi o kojoj je i sačuvana većina izvora, bio iznimno važan za budućnost obitelji. Iako je u teoriji brak bio bitan samo radi očuvanja rimske države, budući partner je morao zadovoljiti kriterije od izgleda do statusa obitelji. Među elitom supružnici se nisu međusobno birali, njihov ulazak u brak je bio planiran od strane obitelji, ponekad već i u djetinjstvu. U ovim situacijama, brak je služio za očuvanje statusa i učvršćivanja međuobiteljskih odnosa. Za niže klase ne postoji dovoljno izvora koji opisuju njihov odabir partnera i način sklapanja braka, iako se pretpostavlja da su se upotrebljavali isti kriteriji, iako ne u tolikoj mjeri.

4. Zaruke

Kada je riječ o bogatim slojevima društva, zaruke su bile dug i temeljit proces, proces u kojem su sudjelovali svi članovi obitelji. Jednom kad žena dostigne dob za udaju, očekivalo se da će se mogući zaručnici predstaviti obitelji, a odluka pasti na najbolju priliku⁷¹. Jednaku ulogu u konačnoj odluci imali su i muž i žena, ovisno o tome radi li se o zaručnici ili sina⁷², dok su u ranijim razdobljima konačnu odluku imali zaručnik i otac zaručnice⁷³. Nakon odluke je bio potreban samo pristanak obje strane i zaruke su postale službene, kako je zapisano u Digestama (*Dig.* 21.1.4, Ulpian XXXV *ad Sabinum*). Zaruke su se mogle dogoditi i prije dobne granice za udaju, već u djetinjstvu, iako je August kasnije ograničio trajanje zaruka na dvije godine⁷⁴.

⁶⁹ Grubbs 2002:89.

⁷⁰ Ibid. 90.

⁷¹ Brittain 2010:44.

⁷² Treggiari 1991:134.

⁷³ Horvat 2019:135.

⁷⁴ A. Glazebrook, K. Olson, *Greek and Roman Marriage*, u: T. K. Hubbard (ur.), *A Companion to Greek and Roman Sexualities*, West Sussex, 2014:75. Dalje u tekstu: Glazebrook, Olson 2014.

Sponsalia je pojam koji je opisivao službene zaruke, i slavlje koje bi uslijedilo nakon. Odlazak na takva slavlja je bio socijalni događaj kojem se moralo prisustvovati, a mladoženja je bio počasni gost⁷⁵. Dva izvora, Plinije (*HN* 33.12) i Tertulijan (*Ad.*347) spominju zaručnički prsten od zlata kojeg je mladoženja dao, ili poslao, budućoj ženi⁷⁶, a spominje se i običan željezni prsten, također poklon zaručnici⁷⁷. U Metropolitan muzeju u New Yorku se nalazi primjer zlatnog zaručničkog prstena iz 3. st. po. Krista kada je, prema njima, postala raširena tradicija zaručničkog ili vjenčanog prstenja⁷⁸.

Slika 6. Zlatni zaručnički prsten iz 3. st. po. Krista

Prekid zaruka može biti odluka budućih mladenaca ili odluka *pater familias*, i ne postoje pravila ili zabrane kojih se moralo pridržavati⁷⁹ jer je vrijedilo načelo slobode sklapanja braka, u rimskom pravu poznato kao *matrimonia debent esse libera*. Vrijedni darovi koji su dani pod uvjetom da se zaruke održe, su se morali vratiti⁸⁰.

⁷⁵ Treggiari 1991:147.

⁷⁶ Ibid. 148.

⁷⁷ Glazebrook, Olson 2014:45.

⁷⁸ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/712072?sortBy=Relevance&ft=roman+ring&offset=0&rpp=100&pos=76> (preuzeto 24. 02. 2020.)

⁷⁹ Treggiari 1991:155.

⁸⁰ Horvat 2019:135.

5. Ceremonija

Brak je, prema zakonu, započeo pristankom obje strane, a sama ceremonija nije bila potrebna za njegov početak. Ona se smatrala statusnim simbolom⁸¹, bila je spoj religije i tradicije, a djelomično i mode⁸². Ona je za djevojku označavala prijelazno razdoblje iz djevojčice u ženu, s obzirom da je djevojka ostavljala svoju *togu praetextu* i „dječje stvari“ prije nego što je stupila u brak. Od nje se očekivalo da u brak uđe kao djeвица, dok za muškarce, koji su u dobi od 15 godina svoju *togu praetextu* zamijenili *togom virilis* u posebnoj ceremoniji, nije vrijedilo isto pravilo⁸³. Rimski pojam koji je označavao vjenčanje je bio *nuptiae* od latinske riječi *nubere*, u značenju prevedena kao prekriti se velom⁸⁴, pojam koji je kod pojedinih autora poput Ulpijana označavao isto što i *matrimonium*. Iz toga nastaju riječ *nupta* koja je označavala udanu ženu, i riječ *nova nupta* koja se odnosila na mladenku⁸⁵.

Sama ceremonija nije imala utemeljena pravila koja su se morala pratiti pri svakom vjenčanju, već su se ona birala od strane para. Mnogi antički autori su spominjali različite tradicije u svojim djelima zbog čega je nemoguće imati potpunu sliku rimskog vjenčanja⁸⁶, a i sama vjenčanja koja su bila spomenuta u njihovim djelima su pratila višu klasu. Ukoliko su likovi književnih djela bili pripadnici nižih klasa, ili robovi, njihova vjenčanja su opisana na isti način, što u stvarnosti nije bilo moguće⁸⁷. Nije poznato jesu li se rituali koje povezujemo s rimskim vjenčanjem zadržali i kroz razdoblje kasne antike ili su se, zbog tradicionalne vrijednosti, koristili samo u posebnim situacijama.

Termin vjenčanja je trebao biti pažljivo odabran, te je nekolicina rimskih autora u svojim djelima zabilježila dane koji su se smatrali nesretnima za vjenčanje, dok dani koji su mogli donijeti sreću nisu zabilježeni⁸⁸. Prema Ovidiju se, ukoliko su zaručnici željeli sretan brak, ceremonija vjenčanja trebala odvijati nakon sredine lipnja, odnosno trenutka kada je „Tiber odnio otpatke Vestinog hrama do mora“, a taj period dolazi nakon 13. juna⁸⁹. Dani koji su se smatrali nesretnima su se većinom trebali izbjegavati iz vjerskih razloga, poput dana koji

⁸¹ K. K. Hersch, *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity*, Cambridge, 2010:1. Dalje u tekstu: Hersch 2010.

⁸² Birrkan 1907:312.

⁸³ Hersch 2010:3.

⁸⁴ Ibid. 16.

⁸⁵ Treggiari 1991:163.

⁸⁶ Hersch 2010:3.

⁸⁷ Ibid. 17.

⁸⁸ Ibid. 44.

⁸⁹ S. Davis, *37. May Tabu on Roman Marriage and a Parallel*, *Man* 56, 1956:38.

su dijelili dane u mjesecu i dana koji su ih pratili, poznatih pod nazivom kalende, none i ide⁹⁰. Dani koji su bili posvećeni mrtvima su se također trebali izbjegavati, poput dana označenih kao *mundus patet*⁹¹ (24. 08, 05.10, 08.11), tijekom festivala Parentalija (od 13. do 21.02) i Lemurija (09.,11. i 13.05.)⁹². Sam svibanj je bio poznat kao nesretni mjesec, što je prikazano izrekom „*mense malas maio nubere vulgus ait*“, odnosno „loši brakovi su stvoreni u svibnju“⁹³. Ovdje se mogu primijetiti drugačiji običaji od onih u današnje vrijeme, kada je svibanj jedan od najpopularnijih mjeseci za vjenčanje, najčešće zbog ugodne klime. Moguće da se kroz stoljeća lista nesretnih dana za vjenčanje samo povećavala, i da se s vremenom samo elitni dio društva nastavio pridržavati tih pravila⁹⁴.

Muškarci i žene su imali predodređene uloge u samoj ceremoniji. Prisutnost žene je bila od iznimne važnosti, ona je bila u središtu događaja iako je njezina uloga bila više pasivna. Muškarci nisu imali veliku ulogu u procesu, te nisu morali sudjelovati u samoj ceremoniji. Pomponije (*Dig.* 23.2.5) i Ulpijan (*Dig.* 35.1.15) su u svojim djelima potvrdili da je samo vođenje žene do kuće budućeg muža, bilo dovoljno za zakonitu ceremoniju vjenčanja. Ovaj događaj je bio javan i mogli su sudjelovati svi, čime vjenčanje postaje javan događaj. Za razliku od Pomponija i Ulpijana, Scevola (*Dig.* 24.1.66.1) govori da je ritual vatre i vode, koji će biti objašnjen u poglavlju 5.6. Dolazak do mladoženjine kuće, ključan dio vjenčanja, trenutak kada je par i službeno u braku. U svakom slučaju, ni kod jednog od autora prisustvo muškarca nije bilo značajno.

5.1. Priprema za ceremoniju

Jedan od glavnih dijelova ceremonije je bila odjeća mladenke, odjeća koja je dala do znanja okolini da je u tijeku religijski ritual. Odjeća mladenke je detaljno opisana kod antičkih autora, dok detaljniji opis mladoženje pronalazimo samo kod Plauta, u njegovoj komediji

⁹⁰ Ibid. 37.

⁹¹ *Mundus* je bio poznat kao jama unutar Rima čiji je gornji dio bio zatvoren, a donji dio je predstavljao put u podzemlje. *Mundus patet* je izraz koji je označavao dane tijekom kojih je *mundus* bio otvoren (<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-4281> (preuzeto 27. 03. 2020.))

⁹² Hersch 2010:46.

⁹³ Birrkan 1907:313.

⁹⁴ Hersch 2010:49.

Kazina. Prema Plautu, mladoženja je nosio bijelu togu i vijenac, odjeću koja se nije razlikovala od standardne odjeće za večeru⁹⁵.

Na dan vjenčanja mladenka je bila okružena ženama iz obitelji, i u idealnoj situaciji ju je vlastita majka pripremila za ceremoniju⁹⁶. Iako su prikazi rijetki, u antičkoj literaturi je ovaj događaj smatran iznimno bitnim.

Jedna od najpoznatijih rimskih freski, poznata pod nazivom Vjenčanje Aldobrandini, potječe iz 1. st. pr. Krista i pretpostavlja se da prikazuje scenu vjenčanja⁹⁷. Freska je izvorno bila dio veće freske, najvjerojatnije friza, u ostacima jedne od antičkih kuća na brdu Eskvilinu, jednom od sedam brežuljaka Rima. Pronađena je 1601. godine te je, nakon otkrića, pripala kardinalu Cinziu Aldobrandiniju, prema kojem je i dobila ime⁹⁸.

Slika 7. Prikaz freske poznate kao Vjenčanje Aldobrandini, kasno 1. st. pr. Krista

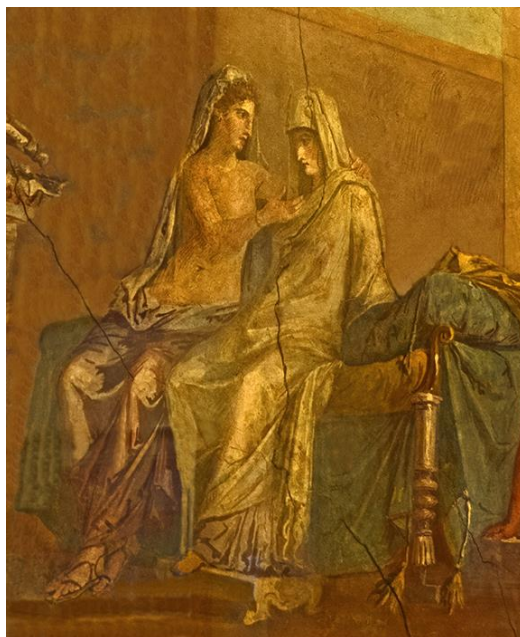
Tri scene, koje su prikazane u tri dijela freske, su odijeljene zidovima. U središtu se nalazi žena obučena u bijelu tkaninu, s velom na glavi, dok ju tješi žena s vijencem na glavi, pretpostavlja se božica Afrodita, koja pokušava pomoći mladenki na dan vjenčanja.

⁹⁵ Ibid. 69.

⁹⁶ Ibid. 71.

⁹⁷ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 28. 02. 2020.)

⁹⁸ R. S. Kilpatrick, *The Early Augustan "Aldobrandini Wedding" Fresco: A Quatercentenary Reappraisal (1601-2001)*, *Memoirs of the American Academy in Rome* 47, 2002:19. Dalje u tekstu Kilpatrick 2002.

Slika 8. Detalj freske Vjenčanje Aldobrandini, božica Venera tješi mladenku, kasno 1. st. pr. Krista

Pretpostavlja se da je glavni muški lik koji je prikazan na slici mladoženja, bog Himen ili bog Dionizije, koji nosi vijenac na glavi i sjedi s njihove desne strane. U lijevom kutu se nalazi žena koja s lepezom u jednoj ruci drugu ruku drži iznad zdjele, a oko nje su dva lika⁹⁹. Na lijevoj strani se također nalazi žena koja ulijeva ulje u ljusku školjke. Na desnoj strani friza se nalazi grupa od tri žene koje možda obavljaju ritual i okupljene su oko *thymiateriona*, odnosno kadionice. Prva ženska figura ulijeva tamjan, dok treća ženska figura svira liru. Između njih se nalazi androgena figura s raženom krunom na glavi¹⁰⁰. Ovo je tradicionalno objašnjenje koje interpretira ovaj prikaz kao scenu vjenčanja, ali nije i jedino objašnjenje. U moderno vrijeme je popularnije postalo mišljenje da freska prikazuje mitološku scenu, tematiku koja je u to vrijeme bila iznimno popularna¹⁰¹. Jedno od najpoznatijih mitoloških objašnjenja ove scene je prikaz Euripidove tragedije *Hipolit Ovjenčani* iz 428. g. pr. Krista, ili, prema novijim istraživanjima, scena iz njegove tragikomedije *Alkestida* iz 438. g. pr. Krista.¹⁰²

Ukoliko se radi o prikazu tragedije *Hipolitu Ovjenčanom*, središnja ženska figura obučena u bijelo je kretska princeza Fedra koju tješi Afrodita. S Afroditine lijeve strane se nalazi njezina kćer Peitho. Na lijevoj strani se nalaze još dvije figure koje obavljaju ljubavni

⁹⁹ Spol ovih figura se ne može točno utvrditi (<https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 28. 02. 2020.)).

¹⁰⁰ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 28. 02. 2020.)

¹⁰¹ <https://www.tripimprover.com/blog/aldobrandini-wedding> (preuzeto 28. 02. 2020.)

¹⁰² Kilpatrick 2002:22.

ritual kako bi Fedra osvojila Hipolita, mladića koji se nalazi s njezine desne strane. Hipolita čuvaju Artemida i njezine nimfe koji se nalaze na desnoj strani freske. S druge strane, ako se radi o Euripidovom kasnijem djelu *Alkestida*, središnja ženska figura bi bila naslovni lik Alkestida¹⁰³ koju tješi figura božice, vjerojatno Hestija koja se u umjetnosti tradicionalno prikazuje djelomično prekrivena i vijencem. S Hestijine desne strane se nalazi još jedna božica, vjerojatno Afrodita¹⁰⁴. Na desnoj strani se nalazi grupa ženskih figura, među kojima su prikazane i dvije muze, jedna s krunom na glavi, i druga s lirom u ruci¹⁰⁵. Jedina figura koju u ovom tumačenju nije moguće prepoznati je muška figura koja se nalazi s Alkestidine desne strane, te se pretpostavlja da je riječ o Apolonu ili Heraklu¹⁰⁶.

Slika 9. Detalj freske Vjenčanje Aldobrandini, prikaz mogućeg mladoženje, kasno 1. st. pr. Krista

Usprkos ovim alternativnim objašnjenjima o simbolici scene prikazane na freski, diskusije o njezinom pravom značenju i dalje traju dok se ona tradicionalno nastavlja smatrati prikazom scene vjenčanja.

Jedan od najpoznatijih mozaika iz Kuće nimfi u rimskom Tunisu, potječe iz 4. st. po. Krista i prikazuje scenu mitološkog vjenčanja. Iako je samo podrijetlo mita grčko, vjenčanje je prikazano kao tradicionalno rimsko. Scena prikazuje Filonoju, kćer Jobata, kralja Likije, koja se udaje za Belerofonta. Mladenka je obučena u tradicionalnu žutu tuniku sa velom na glavi, i u njezinoj pratnji se nalazi majka ili *pronuba*. Mladoženja se nalazi na desnoj strani

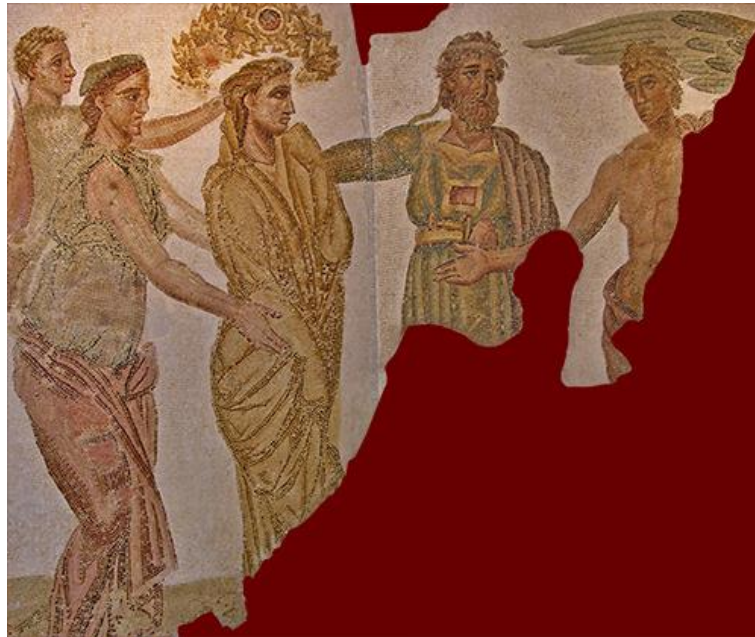
¹⁰³ Ibid.

¹⁰⁴ Ibid. 23.

¹⁰⁵ Ibid. 24.

¹⁰⁶ Ibid. 26.

mozaika, i u ruci drži Pegaza. Između mladog para se nalazi otac mladenke, Jobat¹⁰⁷. Za razliku od freske Vjenčanje Aldobrandini, ovaj mozaik sa sigurnošću prikazuje scenu vjenčanja standardnog u antičkom Rimu, što se može zaključiti ponajviše prema odjeći koju nosi Filonoja, a koja se smatrala standardnom odjećom mladenke u ono doba. Ovaj prikaz vjenčane scene Filonoje i Belerofonta nije jedini sa ovim motivom. Mozaik iz West Berkshirea u Engleskoj, također iz 4. st. po. Krista, prikazuje scenu u kojoj kralj Jobat nudi kćer Filonoju Belerofontu, kao nagradu za ubijanje Himere.

Slika 10. Mozaik s prikazom vjenčane scene Filonoje i Belerofonta, 4. st. po. Krista

5.2. Simbolika mladenkine odjeće

Nijedna mladenka u istoj kulturi neće biti obučena na isti način. Prema antičkim izvorima, mladenka je nosila vunenu tuniku, *tunicu recta*, pričvršćenu pojasom poznatim kao *cingulum* koji je možda pleten u herkulskom čvoru koji bi mladoženja trebao odvezati. Na nogama je imala narančaste¹⁰⁸ ili žute¹⁰⁹ cipele, *lutei socci*. Kosa joj je bila podijeljena na šest pletenica, stil koji je u izvorima zapisan kao *sex crines*, a prema Festu (454L s.v. *senis crinibus*) se smatra najstarijom frizuricom koja je krasila i vestalke¹¹⁰, uz pomoć *hasta*

¹⁰⁷ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 01. 03. 2020.)

¹⁰⁸ Treggiari 1991:163.

¹⁰⁹ Hersch 2010:71

¹¹⁰ Ibid. 73.

caelibaris, koplja za kosu. Pletenice su bile pričvršćene vunenim vrpčama, *infulae* i *vittae*, a mladenka je okrunjena vijencem poznatim kao *corona* ili *corolla* i žutim velom, *flammeum*¹¹¹. Svi navedeni elementi mladenkine odjeće nisu potvrđeni, nego su pretpostavljeni zbog opisa vjenčanja antičkih autora. Kako nisu potvrđeni svi elementi, tako i njihov značaj nije u potpunosti poznat. Pretpostavlja se da je simbolika, kao i u moderno vrijeme, bila prisutna, poput simbola djevičanstva, plodnosti, ljubavi, simbola koji se tradicionalno vežu uz uspješan brak. Postoji mogućnost da su *flammeum* i *sex crines* bili povezani s najznačajnijim svećenicama Rima, ženom *flamen Dialisa* koja se nazivala *flaminica*,¹¹² i vestalkama¹¹³. Tunica mladenke je možda imala svoje podrijetlo od etruščanske kraljice Tanakvil¹¹⁴, poznate po svojoj vještini pletenja, a označavala je mladenkin prijelaz u svijet rimskih matrona. Njezin vijenac i pojas su, moguće, označavali plodnost i povezanost između budućeg para¹¹⁵.

Slika 11. Urna od terakote s prikazom vjenčane ceremonije, mladenka je obučena u tunicu rectu. Majka mladenke je prikazana s lijeve strane, pronuba s desne. Između 3. i 2.st. pr. Krista

¹¹¹ Ibid. 71.

¹¹² <https://www.britannica.com/topic/flaminica> (preuzeto 30.07.2020)

¹¹³ Ibid. 113.

¹¹⁴ Etruščanska kraljica Tanakvil je bila žena kralja Tarkvinija Priska. Postala je poznata po svojem umijeću pletenja zbog čega je i dobila naziv Tanakvil koja prede, ali i po političkim vještinama kojima se iskazala u trenutku smrti Tarkvinija (Brittain 2010: 10).

¹¹⁵ Ibid.

Iako sama ceremonija nije povezana uz posebno božanstvo, antički autori u svojim djelima govore kako je mladenka bila simbolično povezana s bogovima i njihovim predstavnicima¹¹⁶.

Triklinij Vile Misterija u Pompejima sadržava seriju freski koja se tradicionalno povezivala s kultom Dionizija, dok prema novijim istraživanjima može biti interpretirana i kao scena pripreme za vjenčanje. Ova razlika u interpretaciji nije rijetka s obzirom da je, za žene, vjenčanje bilo simbolički i pravni prijelaz u novu fazu života, i često se povezivalo sa simbolikom Dionizija¹¹⁷. Cijela serija freski se datira se u sredinu 1. st. po. Krista. Ukoliko je riječ o sceni vjenčanja, mladenka je prikazana u tradicionalnoj tunici žute boje, pojasom zavezanim herkulovim čvorom, žutim cipelama i nakitom. U krilu joj se nalazi prozirni veo. Osim mladenke, prikazani su i ženska pomoćnica koja mladenki radi posebnu frizuru, te Eros koji u ruci drži ogledalo za mladenku.

Slika 12. Zidna freska koja prikazuje pripremu mladenke za vjenčanje, sredina 1. st. po. Krista

U ovoj seriji se nalazi i freska s prikazom gospodarice koja sjedi na tronu i pokazuje svoj prsten, ukoliko je stvarno riječ o tematici vjenčanja¹¹⁸.

¹¹⁶ Hersch 2010:114.

¹¹⁷ V. Hearnshaw, *The Dionysiac Cycle in the Villa of the Mysteries: A Re-Reading*, *Mediterranean Archaeology* 12, 1999:43.

¹¹⁸ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 02. 03. 2020.)

Slika 13. Detalj zidne freske s prikazom gospodarice na tronu, sredina 1. st. po. Krista

Za razliku od mladenkine odjeće, ne postoji puno informacija o odjeći mladoženje, niti dokaza da je postojala posebna odjeća za vjenčanje, zbog čega se pretpostavlja da samo vjenčanje nije smatrano prijelaznim razdobljem za mladoženju na isti način kao za mladenku. Mladoženja je na svom vjenčanju nosio togu zbog koje se izgledom nije izdvajao od ostalih muškaraca na vjenčanju, i jedino je bilo važno da je toga čista¹¹⁹.

5.3. Traženje predznaka i žrtvovanje

S obzirom na nedostatak izvora, pogotovo onih koji se nisu odnosili samo na rimsku elitu, nije moguće s preciznošću odrediti određene događaje koji su označavali vjenčanje, već ih samo pretpostaviti s obzirom na dostupne izvore. Katul (64.293) govori kako su kuće mladenke i mladoženje bile ukrašene vijencima, a moguće je da su i kuća i put kojim je išla procesijska ruta bili ukrašeni bakljama. Nije moguće potvrditi da je praćenje predznaka bio obavezan dio ceremonije, iako o njima pišu mnogi antički autori poput Cicerona (*Clu.*14) i Vergilija (*A.* 4.45), zbog čega se može pretpostaviti da su gatare i vračevi, poznati pod nazivom *auspiki*, bili dio ceremonije elita, s obzirom da su i bili pod njihovom kontrolom¹²⁰. Plaut (*Cas.* 86) i Ciceron (*Clu.* 14.) pišu kako su *auspici* bili obavezni dio službene ceremonije jer su predstavljali prihvaćanje braka od strane obitelji i prijatelja, iako Ciceron

¹¹⁹ Hersch 2010:137.

¹²⁰ Ibid. 115.

(Div. 1.28) napominje da u njegovo doba auspici još uvijek prisustvuju vjenčanjima, iako više ne prate predznake: „U stara vremena rijetko se išta neobično poduzimalo, čak i u privatnom životu, bez prethodnog savjetovanja s auspikom, potvrdu o tome nalazimo čak i u današnje vrijeme s našim običajem da imamo vjenčane auspikove, iako su izgubili svoj nekadašnji religijski značaj i sačuvali samo ime“¹²¹. Ako su i dalje imali aktivnu ulogu pri praćenju predznaka opisuje se mogućnost da se to odvijalo gledanjem utrobe životinja koje su bile žrtvovane, iako nije poznato za kojeg boga bi se te žrtve odvijale¹²².

Tacit (*Ann.* 11.27) piše kako su i mladenka i mladoženja prinosili žrtve: „...da se izabrani konzul s carevom ženom, u označen dan, oženio pred svjedocima koji će zapečatiti ženidbeni ugovor da, tako reći, uzakoni potomke; da je ona slušala čestitanja auspika, primila svadbeni veo, žrtvovala bogovima...“¹²³ od kojih su neke bile prije vjenčanja, a neke na sam dan. Zbog različitosti izvora u kojima se spominju mnoga žrtvovanja za vjenčanje, napravljeni su pokušaji smještanja tih žrtvi u kategorije. Prva kategorija su bile žrtve u kojima će se odrediti volja bogova, druga su bile žrtve koje su se pridonosile samo u ceremoniji *confarreatio*, i treća kategorija je bila žrtva koju je budući bračni par zajedno izvršio¹²⁴.

Mogući prikaz žrtve možemo vidjeti na mramornom reljefu koji prikazuje mladenku s velom iza koje se nalazi *pronuba*. Mladenka i mladoženja su u pozi spajanja ruku, poznatoj pod nazivom *dextrarum iunctio*, ispred oltara. S njihove lijeve strane muškarac nosi bika, najvjerojatnije kao žrtvu, na svojim ramenima, dok je s desne strane prikazan ples menada¹²⁵, Dionizijevih pratiteljica koje su bile dio njegovog kulta¹²⁶.

¹²¹ Parafraza engleskog prijevoda

¹²² Treggiari 1991:164.

¹²³ Prijevod preuzet: iz Tacit, *Anali*. Prijevod: Josip Miklić, Zagreb, 2006.

¹²⁴ Hersch 2010:121.

¹²⁵ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 02. 03. 2020.)

¹²⁶ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40065> (preuzeto 27. 03. 2020.)

Slika 14. Mramorni reljef s prikazom scene vjenčanja.

5.4. *Tabulae* i njihov značaj

Još jedan element vjenčanja, za koji se ne može potvrditi da je bio obavezan dio, je, prema Juvenalu (2.119) *tabulae*¹²⁷, pravni sporazum o mirazu i dokument kojim se potvrđuje da se vjenčanje odvalo¹²⁸, iako on sam nije bio znak legalnosti vjenčanja, i potpisi mladenaca nisu vrijedili ukoliko oni nisu dali svoj pristanak za vjenčanje i živjeli zajedno kako nam opisuje i Kvintilijan. Ugovor se čitao javno, a Juvenal (3.81-2) govori kako su svjedoci redom stavljali svoje žigove na ugovor, nakon njegovog čitanja: „Takvi se danas u purpuru šepure; to ja da gledam? Taj da pre mene *parafira*, počasnno uzme kanabe?¹²⁹“. Postoji mogućnost da su ovi ugovori bili smatrani nevažnim od strane siromašnijih klasa rimskog društva, s obzirom da oni nisu imali u posjedu imovinu koju bi željeli zaštititi ovim putem, ali je popularnost ugovora bila očita i time što se njegov značaj proširio i izvan samog Rima¹³⁰.

Prikaz takvog bračnog sporazuma može se vidjeti na reljefu sarkofaga od prokoneškog mramora, koji se datira u 2. st. po. Krista, ali je djelomično restauriran u 18. stoljeću. Sam reljef prikazuje scenu vjenčanja, mladenci su prikazani u pozi *dextrarum iunctio*, dok mladoženja u lijevoj ruci drži simbol sporazuma. Između para, u pozadini, stoji *pronuba*, a s njihove strane mladić za kojeg se pretpostavlja da je njihov sin¹³¹. Između para se nalazila

¹²⁷ Poznato još i pod nazivima *tabulae nuptiales* (Tac. Ann. 11.30.4) i *tabulae dotales* (Dig. 23.4.29).

¹²⁸ Hersch 2010:126.

¹²⁹ Prijevod preuzet iz: Juvenal, *Satire*. Prijevod: Marjanca Pakiž, Beograd, 2009.

¹³⁰ Ovaj podatak se može dokazati primjerom udovice iz Judeje i dokumenta kojim potvrđuje svoj bračni status (Hersch 2010:123).

¹³¹ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 02. 03. 2020.)

figura boga Himeneja koji je držao u ruci baklju, dio vjenčane ceremonije. Plamen baklje je i dalje vidljiv na odjeći mladenke¹³².

Slika 15. Mramorni sarkofag s prikazom scene *dextrarum iunctio* i pravnog sporazuma, 2. st. po. Krista

U čast vjenčanja, mladencima su dani pokloni od strane obitelji i prijatelja, a ponekad i robova (*Ter. Ph.* 39-40). Postoje zabilježeni slučajevi gdje su si mladenci međusobno poklonili određenu svotu novca prije vjenčanja (*Dig.* 24.1.66 *Modestinus*), a zabilježen je običaj poznat kao *donatio ante nuptias*, u kojem je zaručnik ili njegov *pater familias* poklonio zaručnici novac kojim bi se stvorila imovina za troškove budućeg braka¹³³. Izmjena poklona među supružnicima je bila zabranjena prema Ulpijanu (*Dig.* 24.1.1), dok god bi ti pokloni materijalno doprijenili drugoj strani (*Dig.* 24.1.9.2 *Ulpianus*). Osim ovog običaja, Nonije je u 4. st. po. Krista zapisao kako je mladenka, prema starom rimskom običaju, na putu do

¹³²

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=460103&partId=1 (preuzeto 27. 03. 2020.)

¹³³ Horvat 2019:140.

mladoženjine kuće nosila tri kovanice. Jedna od kovanica je bila za samog mladoženju, jedna za obiteljske Lare i jedna za Lare susjednog raskrižja, a kovanice su se držale odvojeno¹³⁴.

5.5. *Deductio in domum mariti*

Jedan od glavnih elemenata vjenčanja u antičkom Rimu je bila procesija, vođenje mladenke do kuće budućeg mladoženje, poznata pod nazivom *deductio in domum mariti*, ili *pompa*¹³⁵. Za neke antičke pravnike je i ova procesija bila smatrana dovoljnom za legalan brak, kako kaže Pomponije u Digestama (*Dig. 23.2.5*): „žena može, dogovoreno je, udati se za muškarca koji je odsutan, ili preko pisma od njega, ili preko glasnika, ukoliko je odvedena do njegove kuće...*deductio* je potreban do kuće mladoženje, ne mladenke, jer je mladoženjina kuća prvi domicil braka.“¹³⁶. Javnost same procesije je bila znak da je u tijeku vjenčanje¹³⁷.

Na dan vjenčanja od mladenke se očekivalo da je prestravljena idejom da napusti svoj dom i da se odmah prilagodi na muža. Od antičkih izvora doznajemo o tradicionalnoj predstavi otimanja mladenke iz krila majke. Fest (364, 365L) napominje kako je ova tradicija nastala u čast Romula i otmici Sabinjanki, događaju koji je bio osnova za stvaranje snažnog Rima. Otmica Sabinjanki je, zajedno s prikazom rimskih kraljeva, bila česta pojava na kovanicama iz doba Republike.

¹³⁴ Hersch 2010:176.

¹³⁵ G. Williams, *Some aspects of Roman Marriage Ceremonies and Ideals*, *The Journal of Roman Studies* 48 (1/2), 1958:17.

¹³⁶ Parafraza engleskog prijevoda

¹³⁷ E. D'Ambra, *Roman Women*, Cambridge, 2007:75. Dalje u tekstu: D'Ambra 2007.

Slika 16. Denar s prikazom kralja Tita Tacija na aversu i otmicom Sabinjanki na reversu, 89. g. pr. Krista

Nakon ove zamišljene otmice, mladenka napušta svoj dom uz pratnju svirača frule i nosača baklji¹³⁸ dok je publika oko nje uzvikivala *hymen hymenae* prema Katulu (61.1-15.): „Brdo Helikon nastavaš o Uranijin potomče, k mužudjevicu dovlačiš, o Himeneju, Himene, o Himeneju. Himen. Čelo cvijetom ovjenčaj sad mažurana što miriše, veo uzmi i, veseo, bijelih nogu u sandali zlatnoj, ovamo dođi. Danom radosnim uzbuđen počni svadbenu pjesmu tu zvučnim glasom pripijevati, nogom o zemlju udari, mahni smrekovom bakljom.¹³⁹“ ili Talasio prema Liviju (AUC 1.9.13-14): „Jednu koja je bila izuzetno lepa i stasita oteli su ljudi nekog Talasa. Kad su je nosili, svi su hteli da znaju kome je nose, pa su ovi pazeći da je neko ne bi povredio uzvikivali da je nose Talasu. Tako je stvoren nov svadbeni uzvik“¹⁴⁰. Ovaj uzvik je izgubio na popularnosti među kasnijim autorima¹⁴¹.

Plinije (HN 1.16) opisuje kako su uz mladenku išla tri dječaka čiji su roditelji bili živi u trenutku vjenčanja, od kojih su dva mladenku držali za ruke, dok je jedan nosio posebnu baklju napravljenu od drveta *spina alba*¹⁴². Baklje, *taeda* ili *fax*, su bile važan dio ceremonije, s njima se ukrašavala kuća mladoženje, i nošene su tijekom ceremonije, kao pratnja mladenki¹⁴³. One su bile toliko značajne da su kod antičkih autora nosači baklji znale biti i

¹³⁸ Treggiari 1991:166.

¹³⁹ Prijevod preuzet iz Katul, *Pjesme*. Prijevod: Dubravko Škiljan, Zagreb, 1987.

¹⁴⁰ Prijevod preuzet iz Livije, *Istorija Rima od osnivanja grada*. Prijevod: Miroslava Mirković, Beograd, 2012.

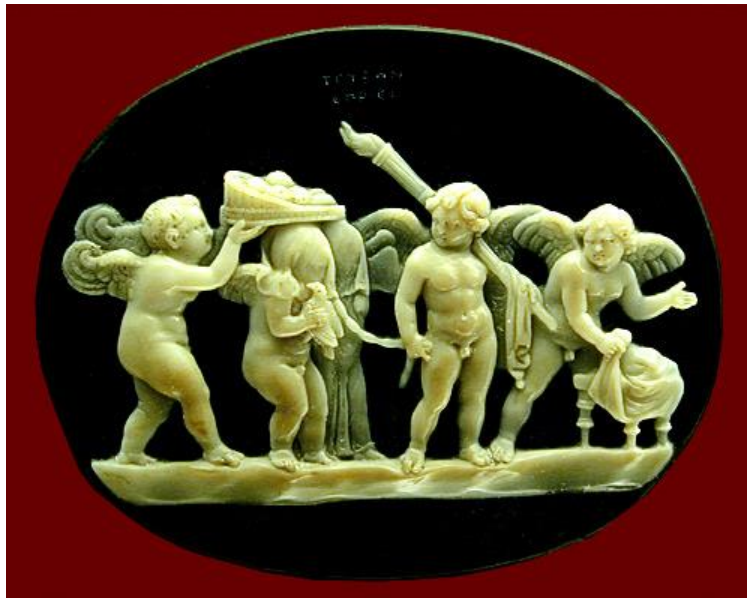
¹⁴¹ Hersch 2010:150.

¹⁴² Plinije piše kako su baklje od ovog drveta bile korištene zato što se ovaj materijal smatrao dobrim predznakom za vjenčanje, a koristili su ga pastiri koji su oteli Sabinjanke. U Plinijevo doba *spina alba* prestaje biti popularnim materijalom za izradu baklji (Plin. HN 16.75).

¹⁴³ Hersch 2010:165.

religijske figure, najčešće bogovi Himenej¹⁴⁴ kojeg pronalazimo kod Katula (61.1-15.) i Junona¹⁴⁵ koja se pojavljuje kod Vergilija (*Aen.* 4.166ff.), dok Ovidije (*Met.* 6.428-435) piše kako su Furije nosile baklje kod nepovoljnih brakova: „Ugrabiv pogrebne zublje Erinije sv'jetliše njima, one prostr'ješe krevet; na krovu je zlosutna sova čučala bila i zatim na zabatu ložnice sjela. Pri toj se ptici Progna i Terej vjenčaše, pri njoj postaaše roditelji.“¹⁴⁶. Prema Festu (364,365L) baklja korištena za procesiju je ukradena kako ne bi došlo do rane smrti mladenke ili mladoženje.

Kameja od oniksa, datirana između 50. i 25. g. pr. Krista, prikazuje inicijacijski obred ili vjenčanje Kupida i Psihe prikazanih kao dvije figure prekrivene velom¹⁴⁷. Na kameji su prikazani i dječak s košarom nara, simbola plodnosti, i dječak s bakljom u ruci.

Slika 17. Kameja od oniksa, između 50. i 25. g. pr. Krista

Osim uzvika sreće, procesija je bila praćena i obscenim (neprirodnim) pjesmama poznatim kao *fescennine versus* koje opisuju brojni antički izvori, a čije podrijetlo nije poznato i bacanjem oraha koji su, prema Festu (179L) bacani kao dobar predznak zajedničkom životu. Prema Pliniju (*HN XV.22*) je bacanje oraha pratilo fesceninske stihove koji su se pjevali na vjenčanju, a orah je izabran zbog načina na koji je njegov plod zaštićen ili

¹⁴⁴ Kao bog vjenčanja, Himenej se spominje u epitalamiju Klaudijana i Servijevom komentaru o Vergilijevoj Eneidi (Hersch 2010:150.)

¹⁴⁵ Kao boginja braka, Juno je bila najpopularnija kod pjesnika iz doba Augusta (Hersch 2010:263.).

¹⁴⁶ Prijevod preuzet iz Ovidije, *Metamorfoze*. Prijevod: Tomo Maretić, Zagreb, 2008.

¹⁴⁷ <https://collections.mfa.org/objects/155692/cameo-with-the-wedding-of-cupid-and-psyche-or-an-initiation?ctx=d0669da6-ac9a-429d-aab1-8b6d93a6ad71&idx=7> (preuzeto 15. 02. 2020.)

zbog zvuka koji proizvodi pri padu. Postoji mogućnost da je i sam mladoženja sudjelovao u pjevanju ovih pjesama i paljenju baklji iako to nije sigurno s obzirom da on nije morao biti prisutan tijekom ceremonije¹⁴⁸.

5.6. Dolazak do mladoženjine kuće

Među brojnim opisima tradicije rimskog vjenčanja pronašao se i opis ukrašavanja mladoženjine kuće sa zelenilom i bakljama, ukrasima koji su služili pri samom slavlju. Dio ukrašavanja koji se smatrao značajnim bilo je ukrašavanje od strane mladenke. Jednom kad je mladenka došla do mladoženjine kuće, namazala je njegov ulaz s mašću ili uljem svinje¹⁴⁹, moguće zbog toga što se svinja smatrala plodnom životinjom, ili kako bi se Lari kućanstva smirili zbog ulaska novog člana obitelji¹⁵⁰. Osim masti, ulaz se ukrašavao i vunom.

Nakon ukrašavanja ulaza, mladenku je njezina pratnja podigla i, kako opisuje Plutarh (*Quaest. Rom.* 29) prenijela preko ulaza, s obzirom da se hodanje ili udaranje u ulaz smatralo lošom srećom zbog njegove veze s božicom Vestom (*Serv. Ecl.* 8.29)¹⁵¹. Nakon ovog dijela se izgovaraju riječi „*Ubi tu Gaius, ego Gaia*“, dio koji je jedino Plutarh opisao u cijelosti (*Quaest. Rom.* 30), ali najraniji spomen pronalazimo kod Cicerona (*Mur.* 27) koji tvrdi da je ovo posebno samo za *coemptio* ceremoniju.

Veliku ulogu u ceremoniji su imali voda i vatra, ritual za kojeg Ovidije (*F.* 4.791-2) tvrdi da nakon njega mladenka postaje supruga: „Ili su smatrali ovo dvoje važnim jer sadrže simbol života, progon gubi njihovu upotrebu, i po njima mladenka postaje supruga?¹⁵²“ . Prema Varonu (LL 5.61) mladenki su na ulazu ponuđeni simbol vatre u vidu baklje, i simbol vode u posudi od strane mladoženje, jer vatra predstavlja muževnost, a voda ženstvenost. Prema Plutarhu (*QR* 1) mladenki je bilo naređeno da dotakne i vodu i vatru, ali se ne opisuje od strane koga. Cijeli ritual je bio poznat pod nazivom *aquae et ignis communicatio*, a do 2.

¹⁴⁸ Hersch 2010:170.

¹⁴⁹ U starije vrijeme se, prema Pliniju, u tu svrhu koristila mast vuka (Plin. *HN* 28.142), moguće zbog odavanja počasti vučici koja je odgojila Romula i Rema, stvoritelje Rima, ili zbog bračne vjernosti (Hersch 2010:179).

¹⁵⁰ Ibid. 180.

¹⁵¹ Prema Ovidiju (*Am.* 1.12.2-6.) udaranje u ulaz se smatralo lošim predznakom i izvan pojma vjenčanja.

¹⁵² Parafraza engleskog prijevoda

st. po. Krista se smatrao i glavnim dijelom ceremonije nakon kojeg se par službeno smatrao vjenčanim¹⁵³.

Dva dijela ceremonije koji se često spominju u literaturi su uloga jedne od mladenkinih pratnji poznate pod nazivom *pronuba*, i ritual *dextrarum iunctio*, odnosno spajanje desnih ruku bračnog para. Sam *dextrarum iunctio* se ponajviše pronalazi u umjetnosti, gdje predstavlja važan trenutak bračnog života, dok se u izvorima spominje često, ali ne u vezi s vjenčanjem¹⁵⁴. Prvi literarni izvor spajanja ruku na vjenčanju je *epithalamium*¹⁵⁵ Klaudija iz 4. st. po. Krista. U kontekstu ovog rituala se spominje *pronuba*, udana žena koja je bila dio mladenkine pratnje¹⁵⁶, žena koja se u literaturi spominje često, ali ju je gotovo nemoguće prepoznati u umjetnosti¹⁵⁷.

Dextrarum iunctio je jedan od glavnih umjetničkih simbola kada se želi prikazati vjenčanje ili idila bračnog para. Jedan od primjera toga je i reljef pronađen na *Via Latina* u Rimu, datiran između 270. i 280. g. po. Krista. Na reljefu je prikazan bračni par, vjerojatno bogatijeg statusa, kako stoje u pozi *dextrarum iunctio* ispred malog oltara. Personifikacija božice Konkordije, koja u ovoj sceni ima ulogu *pronube*, stoji iza oltara. Osim Konkordije, na reljefu su prikazane i personifikacije *Portus* i *Annona* s lijeve strane, i *Abundantia* i *Africa*, poznate kao Geniji Senata, s desne strane. Ove ženske figure su obučene u stole karakteristične za udane žene, a oko struka imaju zavezan pojas s herkulovim čvorom¹⁵⁸.

¹⁵³ Hersch 2010:185.

¹⁵⁴ Treggiari 1991:164.

¹⁵⁵ *Epithalamium* je naziv za pjesmu koja se izvodila ispred spavaće sobe supružnika, ali je kasnije značenje postalo pjesma koja je napisana u čast vjenčanja određenog para (Hersch 2010: 232.).

¹⁵⁶ Prema Festu, *pronuba* je žena koja je samo jednom ušla u brak, zbog čega bi njezina prisutnost trebala donijeti sreću novonastalom braku (Fest. 282, 283L). Uz *pronubu* se spominje i ritual u kojem ona naređuje mladenki da sjedne na falus kipa Prijapa ili Mutuna Tutuna, iako se ovo ne može sa sigurnošću potvrditi s obzirom da jedini njegov opis pronalazimo kod kršćanskih pisaca (Hersch 2010:252.).

¹⁵⁷ Ibid. 190.

¹⁵⁸ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 07. 03. 2020.)

Slika 18. Reljef s prikazom scene vjenčanja, između 270. i 280. g. po. Krista

Sarkofag braće je jedan od najpoznatijih rimskih sarkofaga koji prikazuje pokojnika i njegov život, između ostalog i vjenčanje na kojem je prikazan *dextrarum iunctio*. Prema stilu, sarkofag je datiran oko 250. g. po. Krista, i nekada je bio dio Farneze kolekcije. Iako je dobio ime Sarkofag braće, prema dvije središnje figure muškarca, obje figure vjerojatno prikazuju istu osobu, odnosno pokojnika, na lijevoj strani u opuštеноj odjeći koja predstavlja njegov privatni život, a na desnoj strani u togi koja predstavlja službeni dio života. Na lijevoj strani sarkofaga se nalazi ponovni prikaz pokojnika u togi, s papirusom u lijevoj ruci. Okružen je drugim muškarcima, zbog čega se pretpostavlja da je ovo prikaz senatorskog života. Na desnoj strani je prikazan *dextrarum iunctio* između muškarca i žene, simbol vjenčane ceremonije¹⁵⁹. Kao i na većini prikaza ovog dijela ceremonije, između bračnog para se nalazi oštećena figura *pronube*¹⁶⁰. Pokraj pokojnika se nalazi simbol rimskog naroda, personifikacija Genija Populi Romani¹⁶¹ prikazanog u obliku mladića koji drži kornukopiju. Božica, identificirana kao *Venus Felix* (sretna Venera) zbog prisutnosti Kupida u pozadini, kruni mladenku. Sarkofag je najvjerojatnije napravljen za vrijeme pokojnikova života i prema njegovim uputama, moguće kako bi njegova uspješna karijera i sretan brak ostali zabilježeni i nakon njegove smrti¹⁶².

¹⁵⁹ <https://www.ancientworldmagazine.com/articles/sarcophagus-brothers/> (preuzeto 07. 03. 2020.)

¹⁶⁰ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 07. 03. 2020.)

¹⁶¹ <https://www.ancientworldmagazine.com/articles/sarcophagus-brothers/> (preuzeto 07. 03. 2020.)

¹⁶² <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 07. 03. 2020.)

Slika 19. Sarkofag braće, 250. g. po. Krista

Prva bračna noć je bila važan događaj na početku zajedničkog života, događaj koji je bio oblik prisile s obzirom da je žena morala biti uvrijeđena takvim činom¹⁶³. Bračna noć se nije smatrala dijelom vjenčanja jer su u tom trenutku mladenci, prema rimskom zakonu, smatrani vjenčanima¹⁶⁴. Iako se ne smatra dijelom ceremonije, bračni krevet je, prema Katulu (64.47ff), simbolično na taj dan smješten u atrijumu, iako se sama konzumacija braka odvijala u spavaćoj sobi o čemu nam govori Plutarh (*Quaest. Rom.* 65).

Prema Festu (351L), dan nakon vjenčanja se, prema tradiciji, održavala večera i slavlje u kući mladoženje, poznato pod nazivom *repositia*. Tijekom slavlja je, prema Makrobiju (*Sat.* 1.15.22) mladenka dala svoju prvu žrtvu Larima, bogovima kuće u kojoj je ona postala matrona.

6. Bračni život

6.1. Miraz

¹⁶³ Veyne 1997:34.

¹⁶⁴ Hersch 2010:220.

Brak se u rimskom zakonu smatrao značajnim zbog dva razloga, stvaranja legitimne djece koja će odrastati pod kontrolom *patria potestas* i naslijediti njegov status, i imovine, s obzirom da je imovina žene prešla u kontrolu muškarca tijekom trajanja braka. Ova imovina se smatrala vrstom miraza, iako nije poznato u koju svrhu se taj miraz koristio. Prema Ciceru (*Top.* 23), jednom kada žena uđe u *manus* muškarca, sve što je bilo njezino postaje muževo, i naziva se mirazom, iako je rimski zakon definirao da ženina imovina mora biti odvojena od muževe¹⁶⁵. Ulpijan u Digestama (*Dig.*23.3.3) piše kako sam miraz ne može postojati bez braka. Davanje miraza je u početku bio samo običaj, da bi kasnije bio pretvoren u pravnu dužnost ženinog oca i njegovih nasljednika¹⁶⁶. Pretpostavlja se da se koristio kako bi budući muž lakše „održavao“ buduću ženu, ili kako bi poslužio kao sigurnosna mreža u slučaju propalog braka¹⁶⁷. On nije bio smatran ženinim naslijedom, a njegova veličina se donosila u skladu sa socijalnim i ekonomskim statusom obje obitelji. Iako je miraz bio pod muževom kontrolom tijekom trajanja braka¹⁶⁸, prema Augustovom zakonu muž nije imao pravo prodati ili pokloniti miraz (*Gaius, Inst. Iust.* II.63).

S obzirom da se miraz odnosio na vrijednu imovinu, dogovori oko njega su često bili zapisani u obliku ugovora, čak i ako nije postojao ugovor o odvijanju braka, a glavnu riječ su vodili *pater familias* dviju obitelji. Ukoliko žena nije bila pod očinskom kontrolom, u njeno ime se dogovarao njezin skrbnik. Standardna stavka ovog ugovora je bila vraćanje miraza ukoliko dođe do rastave ili smrti jednog od supružnika¹⁶⁹. Prema Paulu (*Dig.* 23.4.12.1) ugovor je bio organiziran na način koji je odgovarao svim strankama. Ukoliko je žena umrla prije muža, miraz je ostao u njegovom vlasništvu¹⁷⁰ ukoliko nije bio dan od strane njezinog oca ili očevog nasljednika¹⁷¹, kako piše Pomponije (*Dig.*23.3.6). Prema Paulu (*Dig.*23.3.73.1) postojala je i mogućnost povratka miraza ženi¹⁷², ili, prema Ulpijanu (*Dig.* 48.20.3), potpunog oduzimanja miraza ukoliko je žena optužena za težak zločin.

¹⁶⁵ Grubbs 2006:314.

¹⁶⁶ Horvat 2019:139.

¹⁶⁷ Treggiari 1991:323.

¹⁶⁸ Grubbs 2002:91.

¹⁶⁹ Ibid. 91.

¹⁷⁰ U ovim okolnostima, takva vrsta miraza je bila poznata pod nazivom *adventicia* (*Tit. Ulp.* 6.3 i 5). Grubbs 2002:97.

¹⁷¹ Ova vrsta miraza se u literaturi naziva *profecticia* i, iako se u teoriji morala vratiti ocu ili očevom nasljedniku, muž je imao pravo zadržati 1/5 miraza za svako dijete koje je rođeno tijekom braka (*Tit. Ulp.* 6.3-4)

¹⁷² U Justinijanovom pravu, *Corpus iuris civilis*, odlučeno je da se miraz uvijek vrati ženi ukoliko nije bila kriva za razvod. U slučaju ženine krivnje miraz je postao muževom imovinom. (Horvat 2019:139.)

Slika 20. Pogrebni reljef supružnika, muškarac drži bračni sporazum u ruci. Između 250. i 270. g. po. Krista

6.2. Demografija

Točna stopa mortaliteta i nataliteta, kao i druga demografska obilježja populacije grada Rima, ali i njegovih provincija, se ne mogu potvrditi sa sigurnošću s obzirom da podatke o demografskoj slici rimskog naroda saznajemo preko epigrafskih spomenika koji ne daju stvarnu sliku. S obzirom na druge antičke narode, pretpostavlja se da je stopa mortaliteta u prosjeku bila visoka¹⁷³.

Dob ulaska u brak je za ženski dio populacije bio strogo povezan s njezinom plodnošću, s obzirom da su se vanbračni odnosi smatrali tabuom, dok se za muškarce plodnost uzimala u obzir pri ženidbi, ali nije bila glavni faktor¹⁷⁴. S obzirom na status, za ženu podrijetlom iz elitne obitelji se očekivao brak u ranim tinejdžerskim godinama, dok je većinska populacija ulazila u brak kasnije¹⁷⁵. Kao što je prethodno navedeno, iz izvora tako doznajemo da je već od Augustova doba minimalna dobna granica za ulazak u brak bila 12

¹⁷³ Rawson 2006:319.

¹⁷⁴ Treggiari 1991:399.

¹⁷⁵ Ibid. 401.

godina za žene, i 14 godina za muškarce¹⁷⁶, a usprkos ovom zakonu brak se često sklapao i ranije¹⁷⁷ iako se u tom slučaju nije konzumirao ili konzumacija istog nije bila izrečena u javnosti¹⁷⁸. Prosječna dob ulaska u brak je za žene bila nakon 15. godine¹⁷⁹, kada se smatrala fizički zreloom za brak, dok je za muškarce bila nakon 25. godine kako bi mogli priuštiti ekonomsku stabilnost¹⁸⁰. Zbog ovih faktora je razlika u godinama između bračnih partnera postojala gotovo uvijek, zbog čega je autoritet muškarca više dolazio do izražaja, pogotovo ukoliko je već bio u braku i razlika u godinama između bračnih partnera postaje sličnija onoj između oca i kćeri.

Slika 21. Pogrebna mramorna ploča s prikazom bračnog para, oko 30.g. pr. Krista

Velika razlika u godinama je zabilježena u mnogim brakovima između važnih Rimljana, poput braka Pompeja i Julije ili Cicerona i Kalpurnije, ali se isto ne može pretpostaviti i za niže slojeve rimskog društva s obzirom da je visoka klasa sklapala brakove iz pretežito političkih i statusnih razloga¹⁸¹. Iako su u pravilu žene ulazile u brak nakon 15.

¹⁷⁶ Hopkins 1965:313.

¹⁷⁷ Ibid. 315.

¹⁷⁸ Ibid. 316.

¹⁷⁹ Ovaj podatak dolazi iz *Soranusa* kao doba u kojem su djevojke spremne za trudnoću (Hopkins 1965:317.).

¹⁸⁰ W. Scheidel, *Roman Funerary Commemoration and the Age at First Marriage*, *Classical Philology* 102 (4), 2007:389.

¹⁸¹ Ibid. 390.

godine, ovo nije bila standardna praksa kod više klase u kojima su se žene udavale već sa 12 godina, ako ne i ranije, iako ovo pravilo vrijedi i za muškarce¹⁸².

Kao što je prethodno navedeno, plodnost je bila veliki faktor u braku, toliko da je utjecala i na samu dob ulaska u brak, s obzirom da je ženina plodnost više ograničena nego plodnost muškarca kako piše i Plinije (*HN* 7.61-2). Nisu sačuvani podaci o prosječnoj plodnosti jedne žene, odnosno njezinom broju rođene djece, a kod antičkih pisaca i izvora taj broj zna biti izrazito visok, pogotovo u usporedbi s današnjim natalitetom. Prema Augustovim zakonima, najmanji broj rođene djece bi trebao biti tri za žene i muškarce, iako je muškarcu bilo lakše postići određeni minimum¹⁸³. Ukoliko veliki broj djece nije bio cilj supružnika, postojale su različite kontracepcijske metode koje bi pomogle u kontroliranju nataliteta¹⁸⁴, iako nije poznato koliko su one zapravo bile učinkovite¹⁸⁵. Abortus je također bio prisutan u rimskoj populaciji i smatrao se kontracepcijskom metodom kako tvrdi Ovidije (*Am.* 2.14.27-8.): „Sve samo od sebe zrije; ono što se začelo, pusti da naraste: život je velika nagrada za ono malo čekanja. Zašto bodete svoje utrobe šiljatim sječivima i trujete tužnim otrovom one koji još nisu ni rođeni?“¹⁸⁶, a mnogi rimski autori poput Cicerona (*Clu.* 32) i Ovidija (*Am.* 2.13.3) spominju mogućnost da žena sama može kontrolirati svoju plodnost, kako bi kontrolirala i svog muža. Bez obzira na ove podatke, djeca su bila zajednička aktivnost u rimskom braku, a ukoliko par nije imao djece smatralo se da je to krivnja žene¹⁸⁷.

Želja za potomstvom se iskazivala u obliku simbola koji su bili prisutni na vjenčanju, ali i na umjetničkim djelima koja su prikazivala ceremoniju. Na mramornom sarkofagu, koji je datiran između 2. i 3. st. po. Krista, u sredini kruga se nalazi prikaz bračnog para. Oko njih su prikazani dječaci s krilima, i prikazi floralne i faunovske plodnosti. Ispod njih se nalazi ženska figura, moguće božica *Italia*, s kornukopijom i blizancima¹⁸⁸.

¹⁸² Opisana praksa se pojavila nakon Augustovih izmjena zakona o braku, kojima se pokušavala smanjiti razlika u godinama između supružnika (Treggiari 1991:402.).

¹⁸³ Treggiari 1991:404.

¹⁸⁴ B. W. Frier, *Natural Fertility and Family Limitation in Roman Marriage*, *Classical Philology* 89 (4), 1994, 331.

¹⁸⁵ Treggiari 1991:405-406.

¹⁸⁶ Prijevod preuzet iz Ovidije, *Ljubavi; Umijeće ljubavi; Lijek od ljubavi*. Prijevod: Tomislav Ladan, Zagreb, 1973.

¹⁸⁷ Ibid. 406.

¹⁸⁸ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 10. 03. 2020.)

Slika 22. Mramorni sarkofag bračnog para okruženog simbolima plodnosti, između 2. i 3. st. po. Krista

Tijekom poroda je žena bila okružena drugim ženama, dok su doktori (*Galen Nat. Fac.* 3.151) i muževi bili u blizini, muževi kako bi nakon rođenja podigli dijete s poda, čin kojim je muškarac službeno prihvatio tek rođeno dijete kao svoje¹⁸⁹. Rastavljena žena je bila dužna, u roku 30 dana od rastave, obavijestiti svog bivšeg muža ukoliko sazna da je trudna (*Dig.* 25.3.1.), a na muškarcu je bila odluka hoće li prihvatiti dijete ili ne. Ovo pravilo je vrijedilo i ukoliko je žena ostala udovica, također je morala prijaviti trudnoću u roku od 30 dana onima koji bi bili zainteresirani za sudbinu budućeg djeteta¹⁹⁰.

6.3. Život supružnika

Rimski ideal sretnog doma su bili supružnici i djeca. Rimljani su brak sklapali s ciljem da stvore nuklearnu obitelj, neovisni o ostaloj rodbini, iako su takav odnos mogli priuštiti većinom bogatiji građani¹⁹¹. Brak je također bio način pomoću kojih su se stvarale veze među obiteljima kako bi se poboljšao socijalni ili financijski status u društvu¹⁹², a u tom slučaju se sklapao pretežito između *pater familiasa* koji su potom taj brak mogli i rastaviti, ukoliko ta veza više nije bila važna¹⁹³. Siromašniji građani su vjerojatno svoje kućanstvo morali dijeliti s

¹⁸⁹ Treggiari 1991:428.

¹⁹⁰ Ibid.

¹⁹¹ Ibid. 410.

¹⁹² Bush, McHugh 1975:43.

¹⁹³ Pomeroy 1976:220.

ostalom rodbinom, ili pomagati u vođenju obiteljskog zanata zbog čega nisu mogli napustiti obiteljski dom i stvoriti vlastiti¹⁹⁴.

S obzirom da je mizoginija bila česta pojava u antičkim vremenima, ali i u današnje vrijeme, određeni Rimljani su brak smatrali korisnim samo za potomstvo, dok je ljubav bila nepoznanica. Citat Gelija iz Atičkih noći govori kako bi, kada bi mogli, Rimljani bili bez žena, ali s obzirom da ne mogu ni s njima ni bez njih, moraju pristati na život s njima kako bi se pobrinuli za budućnost¹⁹⁵. Usprkos ovom razmišljanju, nije bilo rijetko da se među supružnicima pojavi nježnost ili ljubav, i brak postane zajednica. Navjerojatnije su takvi brakovi bili prisutni u višim slojevima društva, s obzirom da su jedino tako muž i žena bili na istoj razini, ponajviše po educiranosti, a i antičke pisce nisu pretjerano zanimali brakovi nižih klasa¹⁹⁶. Jedan od najpoznatijih primjera sretnog braka je onaj između Plinija Mlađeg i Kalpurnije tijekom prvog stoljeća, negdje nakon smrti njegove bivše žene 97. g. po. Krista¹⁹⁷. Njihova ljubav je očita iz pisama u kojima Plinije, koji je u tom trenutku bio poslovno u Rimu, a Kalpurnija u Kampaniji, opisuje osjećaje prema svojoj ženi i tugu koju osjeća izvan njezine prisutnosti, ali isto tako nastavlja sa svojim poslom usprkos svojim osjećajima¹⁹⁸:

„Ne možeš vjerovati koliko mi nedostaješ. Toliko te volim i nismo navikli na razdvojenost. Tako ostajem budan većinu noći razmišljajući o tebi, a danju pronalazim noge kako me nose (istinita riječ, nose) u tvoju sobu u vrijeme kad sam te obično posjećivao; a onda, pronašavši ju praznom, odlazim, bolestan i tužan kao izbačen ljubavnik. Jedini put kad sam slobodan od ove bijede je kad sam na sudu i iscrpljujem se tužbama svojih prijatelja. Onda možeš prosuditi kakav život vodim, kada pronalazim mir u poslu, i tjeskoba mi odvlači pozornost.“¹⁹⁹
(*Epistles* 7.5)

Osim literarnih izvora, o sretnim brakovima saznajemo iz pogrebne umjetnosti u kojoj su česti natpisi koji opisuju bračnu idilu supružnika, ili posebne kvalitete jednog od njih²⁰⁰ iako nije rijetkost da se na pogrebnim natpisima ne spominje sreća u braku, već samo činjenica da je brak bio prihvatljiv²⁰¹. Za razliku od antičkih izvora, iz pogrebne umjetnosti

¹⁹⁴ Treggiari 1991:410.

¹⁹⁵ D'Ambra 2007:47. „*In ea oratione ita scriptum fuit: "Si sine uxore possemus, Quirites, omnes ea molestia careremus; set quoniam ita natura tradidit, ut nec cum illis satis commode, nec sine illis uno modo vivi possit, saluti perpetuae potius quam brevi voluptati consulendum est.* (Gellius, *Noctium Atticarum*, 1.6.2)

¹⁹⁶ Ibid. 77.

¹⁹⁷ Grubbs 2006:318.

¹⁹⁸ D'Ambra 2007:78.

¹⁹⁹ Parafraza engleskog prijevoda

²⁰⁰ Ibid. 80

²⁰¹ Veyne 1997:41.

možemo saznati i o brakovima nižih klasa prema natpisima na pogrebnim reljefima²⁰² u kojima su se često naglašavale vrline supružnika na način da su se nabrajale negativne stvari koje supružnik nije radio²⁰³.

Laudatio Turiae je najduži privatni rimski natpis datiran u kasno 1. st. pr. Krista. Natpis je zapravo pogrebna eulogija posvećena od strane supruga svojoj pokojnoj ženi. Iako su imena osoba izgubljena, natpis je dobio naziv *Turiae* zbog sličnosti događaja u eulogiji i antičkih izvora koji opisuju Turiju, ženu konzula iz 19. g. pr. Krista. Danas se ova veza odbija, i ne postoje sigurni dokazi o identifikaciji²⁰⁴. *Laudatio Turiae* je poseban zbog načina na koji suprug opisuje pokojnu ženu:

„Brakovi dugi poput našeg su rijetki, brakovi koji završavaju smrću i nisu slomljeni rastavom. Jer mi smo imali dovoljno sreće da naš brak traje bez nesklada punih 40 godina. Volio bih da je naš dugi savez došao do svog konačnog kraja kroz nešto što je mene zadesilo umjesto tebe, bilo bi više pravedno da sam se ja kao stariji partner morao prepustiti sudbini takvim događajem.“²⁰⁵

„Ono što si postigla u životu, neće mi se izgubiti. Pomisao na tvoju slavu daje mi snagu uma i iz tvojih postupaka izvlačim upute kako bih se mogao oduprijeti Fortuni. Fortuna me nije opljačkala od svega, jer je dopustila da se vaše pamćenje slavi pohvalom. Ali zajedno s tobom izgubio sam spokoj svog postojanja. Kad se sjetim kako si nekada predviđala i odbacivala opasnosti koje su mi prijetile, propadnem pod svojom nesrećom i ne mogu se čvrsto držati svog obećanja.“²⁰⁶

Osim opisivanja njihove bračne idile, ožalošćeni suprug opisuje i kako ga je supruga spasila kada mu je bilo najpotrebnije. Osim ovoga saznajemo i da par nije imao djece,

²⁰² D'Ambra 2007:82.

²⁰³ B. D. Shaw, „*With Whom I Lived*“: *Measuring Roman Marriage*, *Ancient Society* 32, 2002, 210. Dalje u tekstu: Shaw 2002.

²⁰⁴ <https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-3607> (preuzeto 17. 02. 2020.)

²⁰⁵ ILS 8393; <http://www.u.arizona.edu/~afutrell/survey/laud%20tur.htm> (preuzeto 17. 02. 2020.). „*rara sunt tam diuturna matrimonia finita morte non divertio in[terrupta contigit] / nobis ut ad annum XXXXI sine offensa perduceretur utinam vetust[a coniunctio habu]isset mutationem vice m[e]a qua iustius erat cedere fato maiorem / domestica bona pudici[t]iae o<b=P>sequi comitatis facilitatis lanificii stud[i]i religionis*“ (http://db.edcs.eu/epigr/epi_einzel.php?s_sprache=en&p_belegstelle=CIL+06,+01527, preuzeto 30.07.2020.)

²⁰⁶ <http://www.u.arizona.edu/~afutrell/survey/laud%20tur.htm> (preuzeto 17. 02. 2020.). „*fructus vitae tuae non derunt [m]ihi occurrente fama tua firma[tus animo atque] / doctus actis tuis resistam fo[rt]unae quae mihi non omnia erip[uit] sed cum laudi]bus crescere tui memoriam [pas]sa est sed quod tranquilli status e[rat] mihi tecum] / amisi quam speculatricem e[st] p[ro]pugnatricem meorum pericul[orum cogitans calami]tate frangor nec permanere] in promisso possum*“ (http://db.edcs.eu/epigr/epi_einzel.php?s_sprache=en&p_belegstelle=CIL+06,+01527, preuzeto 30.07.2020.)

vjerojatno zbog neplodnosti, zbog čega je neidentificirana supruga odlučila predložiti razvod kako bi njezin suprug dobio potomke, ali je ovaj prijedlog on sam odbio jer želja za djecom ne može biti veća od ljubavi prema njoj²⁰⁷. *Laudatio Turiae* je danas poznat kao izniman izvor informacija o rimskom društvu kasne Republike i ranog Carstva, ali i važan spomenik ljubavi između dvoje supružnika i suprugove posvećenosti ženi.

Slika 23. Dio natpisa pogrebne eulogije poznate kao *Laudatio Turiae*, kasno 1. st. pr. Krista

Kada je riječ o pogrebnim natpisima, jedna od uobičajenih stvari koje su supružnici dodali na spomenik je bio broj godina koje su proveli u braku²⁰⁸. Jedan od najpoznatijih prikaza bračne idile i ljubavi među supružnicima je mramorna pogrebna stela podignuta u čast Severi Seleukijani i njezinom mužu Aureliju Sabutiju. Ovaj bračni par je živio zajedno 17 godina, a sama stela je podignuta 10 godina nakon smrti jednog od supružnika i datirana je oko 279. g. po. Krista. Natpis na reljefu glasi:

„Kada je Severa Seleukijane živjela s Aurelijem Sabutijem sedamnaest godina, konzuli su bili Imperator *Probus Augustus* treći put, i *Nonius Paternus* drugi. Koliko je dugo živjela na ovom svijetu? Trideset dvije godine i dva mjeseca, u konzulatu Imperatora Klaudija Augusta i Paterna“²⁰⁹.

²⁰⁷ <http://www.u.arizona.edu/~afutrell/survey/laud%20tur.htm> (preuzeto 17. 02. 2020.)

²⁰⁸ Shaw 2002:199.

²⁰⁹ „*cum cumvixit, Severeae, Seleuciane cum Aurelio, Sabutio, annis dece (m), et septe (m) imp(eratore) Probo Aug(usto), III, et Nonio Paterno bis cons(ulibus). Quot vixit in seculo? annis tricinta et duo et menses duo, imp(eratore) Claudio Aug(usto) et Patern(o) conf(ulibus)*“. G. H. R. Horsley, *New Documents Illustrating*

U gornjem kutu se nalazi simbol koji označava ili Severu kao *mater familias* ili simbol njihovog zanimanja, tkalački stroj²¹⁰.

Slika 24. Mramorna pogrebna stela Severe Seleukijane i Aurelija Sabutija, 279. g. po. Krista

Kada je riječ o supružnicima, muškarac je ulaskom u brak postao *maritus* i nakon vjenčanja nastavlja sa svojim dosadašnjim životom, dok žena postaje *mater familias* i matrona, te ulaskom u prvi brak prestaje biti djevica i radi prijelaz u *mulier*, i u odrasli svijet gdje ju čekaju određene obveze prema novoj obitelji²¹¹. Novi identitet žene se stvarao u odnosu na njezinog muža, iako se i dalje uzimala u obzir njezina strana obitelji (Livije, *AUC.* 1.13.7). Još u Augustovo vrijeme žena se smatrala jednakim partnerom u muževoj imovini i religijskim pravima i imala je jednaku mogućnost nasljeđivanja suprugove imovine ukoliko se pokazala kao dobra supruga²¹². Rimska matrona je imala počasni status, socijalne pogodnosti i veću neovisnost, i, iako je bila slabijem statusu u odnosu na muža, imala je veću slobodu u usporedbi s drugim narodima poput Grka²¹³.

Mramorni pogrebni oltar Kominije Tihe je poseban po detaljima o pokojnici koje saznajemo iz natpisa, ali i gubitku koji je njezin suprug osjećao zbog smrti Kominije koja je imala vrline rimske matrone: „Duhovima mrtvih. Za najsvetiju Kominiju Tihe, njegovu najčedniju i voljenu suprugu, (od) Lucija Anija Festa. Umrla je u dobi od dvadeset i sedam

Early Christianity, 4: A Review of the Greek Inscriptions and Papyri published in 1979, Macquarie University, 1987:279.

²¹⁰ <https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 13. 03. 2020.)

²¹¹ Treggiari 1991:414.

²¹² Ibid. 212.

²¹³ Brittain 2010:42.

godina, jedanaest mjeseci, dvadeset i osam dana. Također za njega i njegove potomke“. Sa strane se nalaze šalica i patera za ulijevanje tekućine, uobičajenog antičkog običaja u čast pokojnika²¹⁴.

Slika 25. Mramorni oltar Kominije Tihe, posvećen od strane supruga i djece, između 90. i 100. g. po. Krista

Središte kućanstva je bio *atrium* u kojem se nalazio *lectus genialis* (Plinije, *Epp.* 7.5), simbolični prikaz bračnog kreveta kojeg su supružnici dijelili u zajedničkoj sobi. I muškarci i žene su primali suradnike, prijatelje i obitelj u atriju, muškarac tijekom običaja *salutatio*²¹⁵, a žena tijekom ostatka dana, kada je mogla obavljati privatne poslove ili primati posjetitelje, kako žene tako i muškarce²¹⁶. Kada je riječ o formalnim funkcijama, u pravilu su žene pozivale ženske goste, a muškarci muške, iako su formalne funkcije bile rijetke tijekom godine, i žene su rijetko provodile vrijeme sa ženama sličnog socijalnog statusa²¹⁷.

²¹⁴ CIL VI 16054; <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/253569> (preuzeto 29. 03. 2020.). „*Dis manibus/Cominia Tyche Sanctissimae/L. annius estus coniugi/castissimae sibi amantissimae vixit annis XXVII/mensibus XI diebus XXVIII/et sibi posterisq suis* (<https://feminaeromanae.org/marriage.html>, preuzeto 30.07.2020.).

²¹⁵ *Salutatio* je bio oblik službenog pozdrava, na poziv Rimljana iz visoke klase. Klijent je u zoru morao prisustvovati službenom odijevanju svog zaštitnika, patrona, pozdraviti ga i otpratiti do posla, zbog zaštite i prestiža (<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-5682>)

²¹⁶ Treggiari 1991:420.

²¹⁷ Ibid. 424.

Nije bilo nepoznato da žena putuje sama, ili da je pratnja mužu na putovanjima, iako žene tijekom Republike nisu pratile muža na službenim putovanjima²¹⁸ dok se za vrijeme Carstva ovaj običaj promijenio, ponajviše kako žene ne bi iskazale svoju moć u odsustvu muževa (Tacit, *Ann.* 3.33-4).

Prosjeck trajanja rimskog braka nije poznat, ali Brent D. Shaw u svojem članku „With whom I lived: Measuring roman marriage“, pokušava taj prosjek zaključiti na temelju pogrebnih natpisa u kojima se spominje broj godina provedenih u braku. Na temelju korpusa natpisa zaključuje da je prosječni rimski brak trajao 14 godina, ako ne i kraće, a glavni razlog završetka braka je bila smrt jednog od supružnika, a ne rastava koja se često spominje u kontekstu rimskog braka²¹⁹.

O trajanju brakova možemo saznati i preko pogrebnih oltara podignutih u čast supružnicima. Jedan takav mramorni oltar se danas nalazi u Metropolitan muzeju u New Yorku, i posvećen je, prema natpisu, Kvintu Fabiju Diogenezu i Fabiji Primigeniji koji su zajedno živjeli četrdeset i sedam godina, a oltar su postavili njegovi oslobođenici i kućni robovi. Ukrasi na oltaru su nastali pod utjecaj julio-klaudijevske umjetnosti. U sredini oltara se nalazi Jupiterov orao, sa strane vijenca Apolonovi labudovi, a ispod vijenca dvije ptice pjevice. Umjetnički utjecaj javnih svetišta se vidi u prikazu glava ovna iz kojih izlazi vijenac²²⁰.

²¹⁸ Ibid. 426.

²¹⁹ Shaw 2002:241.

²²⁰ <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/251815> (preuzeto 25. 01. 2020.)

Slika 26. Mramorni pogrebni oltar posvećen Primigeniji i Diogenezu koji su živjeli zajedno 47 godina, između 14. i 68. g. po. Krista

7. Rastava

Rastava je bila česta pojava u antičkom Rimu, iako njezinu učestalost nije moguće potvrditi sa sigurnošću, s obzirom da se rastava bilježila u izvorima ukoliko je bila od velikog značaja²²¹. U antičkim izvorima rastava je poznata pod nazivima *divortium factum est*, *divortium intercedit*, *divortio facto*²²² te su se ugovori o mirazu sklapali na način da su se i rastava i smrt jednog od supružnika uzimali u obzir (*Dig.23.4.29.1*). Iako česta, smatrala se tužnim događajem koji je nužan samo u teškim okolnostima, ali ovo shvaćanje nije umanjilo činjenicu da je rastava bila prihvaćena u rimskom društvu²²³.

²²¹ Treggiari 1991:482.

²²² Ibid. 436.

²²³ Ibid. 187.

Ukoliko je zatražena rastava, bilo je iznimno važno odrediti počinitelja²²⁴ koji nužno nije morao biti ista osoba koja je i zatražila rastavu: „...slučajevi pogrešnog ophođenja odgovaraju bračnim sporovima u kojima je pitanje koja je strana kriva za razvod...“ (Kvintilijan 7.4.11)

Rastava bez razloga se nije smatrala prihvatljivom²²⁵, a razlozi su varirali od preljuba do konzumacije. Preljub je bio česti razlog rastave²²⁶, ona je bila prihvatljiva i ukoliko je žena bila optužena za preljub u prethodnom braku (*Dig.*48.5.12.13.). Neplodnost je također bio dobar razlog za rastavu²²⁷. S druge strane, različitost karaktera se nije smatrala dovoljnim razlogom rastave, iako je Plutarh (*Paullus* 5.3-4.) i takve okolnosti smatrao prihvatljivim²²⁸.

7.1. Povijest rastave

Pravo na rastavu je u Rimu bilo prisutno od najranijih dana, iako se to pravo pretežito povezivalo s muškarcima. Prema Romulovom zakonu religija je štitila udanu ženu²²⁹, muškarci su smjeli zatražiti rastavu ukoliko je došlo do preljuba, trovanja djece, i zamjene ključeva. Ukoliko temelj za rastavu nije postojao, pola muškarčeve imovine je išlo ženi, a pola božici Cereri²³⁰ (Plutarh, *Rom.* 22.3). S obzirom da je u ranijim danima glavni oblik braka u antičkom Rimu bio manus brak, samo su muž i *pater familias* muževe obitelji mogli pokrenuti rastavu, ali je to pravo došlo s posljedicama ukoliko je muž zatražio rastavu bez razloga²³¹. U izvorima se nalazi i podatak da je u starije doba postojao hram posvećen Viriplaki, bračnom mirotvorcu, i, ukoliko je u braku došlo do netrepeljivosti ili svađe, bračni par je posjetio hram i objasnio svoju situaciju božici, u nadi da im pomogne spasiti brak. S obzirom na nedostatak izvora, hram Viriplake je u kasnijim razdobljima zaboravljen²³².

²²⁴ Počinitelj se određivao pitanjima poput tko je krivac za rastavu, *utrius culpa divortium factum sit*, i tko je donio potrebu za rastavom, *qui discidii necessitatem inducit* (*Quint.* 7.4.11).

²²⁵ Treggiari 1991:461.

²²⁶ Ibid. 462.

²²⁷ Jedan od prvih zabilježenih slučajeva rastave, koji se često spominje kao prva zabilježena rastava, je iz 231. g. pr. Krista između Rimljana Karvilija i njegove žene, a do rastave je došlo zbog ženine neplodnosti (Brittain 2010:48). Ova rastava je naišla na osude od javnosti s obzirom da neplodnost nije bila jedan od zakonom propisanih razloga za završetak braka. (D'Ambra 2007:47.)

²²⁸ Treggiari 1991:464-465.

²²⁹ Pomeroy 1976:215.

²³⁰ Cerera je bila rimska božica braka i zaštitnica udanih žena zbog čega joj se pridaje veliki utjecaj prilikom nepravednog odnosa prema ženama (Ibid.).

²³¹ Treggiari 1991:442.

²³² Brittain 2010:48.

Od 5. st. pr. Krista situacija se počinje mijenjati s laganim padom popularnosti *manus* brakova, te žena dobiva veću šansu za povratkom svog miraza ukoliko je došlo do rastave, ali i ženin otac dobiva pravo zatražiti rastavu ako se žena nalazi pod njegovim *patria potestatis*. Od Ciceronovog vremena *manus* brak postaje rijetkost, ali žene češće ostaju pod kontrolom *patria potestat* ukoliko je otac živ²³³. *Pater familias* su mogli započeti proces rastave bez obzira na želje supružnika, a u izvorima pronalazimo kako su pravници mogli zabraniti očevima prekid braka²³⁴. Ovo pravo *pater familiasa* da započne rastavu se nastavilo sve do doba Justinijana kada prema Justinijanovom kodeksu dolazi do promjene zakona²³⁵.

Postoje dokazi o situacijama u kojima je žena zatražila rastavu bez očevog pristanka, ali se on najvjerojatnije podrazumijevao s obzirom da su u rastavi vrijedili slični zakoni kao i u sklapanju braka, bez pristanka *pater familias* se proces ne računa²³⁶. S obzirom da su žene, iako slobodni građani, imale ograničena prava, upravo je *pater familias* i ostatak obitelji imao glavnu ulogu u zaštiti žene od suprugove kontrole²³⁷. U ovom razdoblju pretpostavlja se da su pravo na rastavu imale i žene koje nisu bile pod kontrolom muža ili oca, ali i žene koje su bile *in maru mariti*, iako su dokazi toga rijetki²³⁸.

7.2. Proces rastave

Bilo je iznimno važno na jasan način dati do znanja želju za rastavom, bilo oralno ili pismeno²³⁹. Prema izvorima, postojala je rečenica, bazirana u tradiciji, kojom se iznijela želja za rastavom. Kod Cicerona se ona pojavljuje kao *tuas res tibi habeto*, u prijevodu uzmi svoje stvari za sebe, a kod Gaja (*Dig.* 24.2.2.1), koji navodi da ona nije bila potrebna, kao *tuas res tibi agito*. Do vremena Plauta, koji u svojim djelima spominje različite verzije ovog citata, ova rečenica, i njezine inačice, postaju glavni oblik objavljivanja rastave, uz predaju ključeva koja se spominje u Zakoniku dvanaest ploča, i ženinim odlaskom iz muževe kuće.

²³³ Treggiari 1991:442.

²³⁴ Prema Marku Aureliju, ukoliko je prethodno pristao na brak, *pater familias* nije mogao zatražiti rastavu svoje kćeri, osim ako je postojao ozbiljan razlog za prekid braka (*Ibid.* 460.).

²³⁵ *Ibid.*

²³⁶ *Ibid.* 443.

²³⁷ Pomeroy 1976:215.

²³⁸ Treggiari 1991:445.

²³⁹ Glazebrook, Olson 2014:79.

Od kasne republike glavni način traženja rastave je bila službena obavijest u obliku pisma ili pismoše, koji se pojavljuje i u slučajevima kada *pater familias* započinje proces rastave. Ovaj način je bio češći od prethodno navedene tradicionalne rečenice (*Dig.* 24.1.32.19), ali bez obzira na ove načine rastave, službena dojava o njezinom odvijanju nije bila potrebna²⁴⁰

Službeni proces rastave je zabilježen u rijetkim pravnim dokumentima, od kojih je većina iz doba Augusta i kasnije. Kako bi rastava bila legalna, u izvorima se spominje sedam svjedoka, odraslih rimskih građana, koji su morali biti prisutni tijekom procesa. Oslobođenici one strane koja je započela rastavu se nisu smatrali pripadnicima ove skupine (*Dig.* 24.2.9, *Paul II de adulteriis*). Ukoliko se proces rastave nije odvijao u skladu s zakonom, darovi dani nakon rastave neće biti važeći (*Dig.* 24.,35, *Ulpian XXXIV ad edictum*), a ženin novi muž se neće smatrati preljubnikom s obzirom da do preljuba nije došlo namjerno (*Dig.* 48.5.44, *Gaius III ad legem XII tabularum*).

8. Preudaja

S obzirom da su brakovi većinom bili dogovoreni, proces rastave lagan, a smrt supružnika česta, preudaja je bila česta pojava²⁴¹. Ulazak u novi brak nakon rastave ili smrti supružnika je bio društveno prihvaćen i poticao se ukoliko je jedan od partnera bio u plodnim godinama, ali samo ukoliko su se pratile društvene norme²⁴². Iako su Augustovi zakoni poticali preudaju, u kasnom Rimskom Carstvu dolazi do promjena potaknutih širenjem kršćanstva²⁴³, i nakon što je Konstantin promijenio Augustov zakon i odredio da preudaja više nije bila obaveza²⁴⁴. U ovom razdoblju najveći strah prilikom preudaje su bile moguće

²⁴⁰ Grubbs 2002:189.

²⁴¹ Glazebrook, Olson 2014:79.

²⁴² Ukoliko se govori o preudaji nakon smrti supružnika, u Augustovo vrijeme je društveno poželjno vrijeme tugovanja bilo između dvije i tri godine (Treggiari 1991:220). Prije Augusta, vremenski period u ovim okolnostima je bio deset mjeseci, ponajviše kako ne bi došlo do trudnoće u kojoj se ne bi znao otac, događaj poznat kao *turbatio sanguinis*, u prijevodu zbuđenost oko krvi. Ukoliko se ovi zakoni nisu pratili, novosklopljeni brak je svejedno imao pravno uporište, ali su moguće posljedice bile uglavnom na društvenoj razini (Horvat 2019:134). Ako do preudaje dođe nakon rastave, prema Augustovom zakonu, žena je imala period od osamnaest mjeseci tijekom kojeg je moralo doći do preudaje. Ako se muškarac želio preudati, nije morao pratiti ove zakone (Grubbs 2002:220).

²⁴³ Treggiari 1991:224.

²⁴⁴ *Ibidi.* 232.

posljedice za djecu iz prvog braka, iako su i žene bez djece pokušavale izbjeći ulazak u novi brak²⁴⁵.

Antonin Pio, jedan od najpoznatijih rimskih careva, je, nakon smrti supruge, odlučio uzeti konkubinu umjesto žene kako njegovo četvero djece iz prvog braka ne bi došlo pod moguću nebrigu pomajke²⁴⁶. Njegov uspješan brak je zabilježen na sesterciju iz 142. g. po. Krista koji prikazuje cara s kipom božice Konkordije, i njegovu ženu Faustinu Stariju sa žezlom u ruci. Ispod njih se nalaze figure njihove kćeri Faustine Mlađe, i njezinog muža Marka Aurelija koji se drže za ruke ispred oltara.

Slika 27. Sestercij Antonina Pija iz 142. g. po. Krista

Iz slučaja Antonina možemo zaključiti da su za novi brak vrijedila ista pravila kao i za prethodni, iako je supružnik u novi brak mogao ući s novostvorenim obiteljskim vezama, djecom i imovinom iz prethodnog braka zbog čega je drugi brak mogao biti puno kompleksniji od prvog.

²⁴⁵ Tijekom ovog razdoblja, mlade udovice su također znale ostati neudane kako bi se posvetile religijskom životu (Grubbs 2002:323).

²⁴⁶ Brittain 2010:50.

9. Zaključak

Institucija braka je u antičkom Rimu bila prisutna od samog početka, od Romulove otmice Sabinjanki, čina koji je bio ključan u stvaranju novog kraljevstva, a značaj braka se kroz stoljeća samo povećavao. On je bio ključan za stvaranje obitelji, a, kao i većinu drugih institucija, pratili su ga određeni zakoni i odredbe. Već u vrijeme Zakonika dvanaest ploča, kodifikacije rimskog prava koji je nastao između 450. i 451. g. pr. Krista, brak i ono što brak podrazumijeva obilježeni su zakonima koji su u počecima bili oštri, da bi se kroz godine postepeno ublažavali, sukladno promjenama i modi. U pravnom smislu, najznačajniji rimski zakoni koje vežemo uz brak su Augustovi zakoni poznati pod zajedničkim nazivom *lex Iulia et Papia Poppaea*, i *Corpus Iuris Civilis*, kodifikacija rimskog prava cara Justinijana iz 6. st. pr. Krista, u kojem se spominju pravnici ranijih razdoblja Rima. Izuzev pravnih spisa, o braku najviše možemo saznati iz tekstova antičkih pisaca koji su nerijetko opisivali brak i ceremoniju koja ga je pratila, kako za mitološke i fiktivne likove, tako i za povijesne osobe. Kad je riječ o ceremoniji, već u doba antičkih pisaca postoje nedoumice oko određenih dijelova koji su je pratili, kao i značaj koji ti elementi vjenčanja zapravo imaju u sklapanju rimskog braka. Pretpostavlja se da je standardna slika rimskog vjenčanja bila rezervirana pretežito za više klase, s obzirom da nije bila obavezna za pravno utemeljen brak već pokazatelj društvu da je u tijeku vjenčanje. Rastava se u prošlosti često spominjala u kontekstu rimskog braka i smatralo se da je bila iznimno česta pojava u društvu, iako je to danas gotovo nemoguće odrediti s obzirom da su se rastave bilježile u antičkim spisima samo ukoliko su imale veliki značaj. Iako je njezina popularnost nepoznata, rastava je bila prihvaćena u rimskom društvu, i postojali su zakoni koji su ju pratili, a rastava bez razloga se nije smatrala prihvatljivom.

Brak je najviše utjecao na rimsku ženu, smatrao se prijelaznim razdobljem u kojem djevojčica postaje žena, a ideal rimskog braka su bili supružnici i djeca. Za ženu su vrijedila posebna pravila koja nisu vrijedila i za muškarce. Ona je u prvi brak ulazila kao uplašena djevojka koja napušta svoju obitelj i postaje matrona, žena besprijekornog ponašanja. Antički zakoni su također najviše utjecali na ženu, razlika između dva osnovna oblika braka, *cum manu* i *sine manu*, je bila ponajviše u položaju koji će žena imati u braku. Rimske žene su bile u znatno boljem položaju nego žene drugih kultura, ali je njihov status i dalje bio ograničen i ovisio je o njihovom statusu u društvu, ali i ponašanju u braku. Iako se brak sklappao iz više razloga, ponajviše radi potomstva i stvaranja određenih ekonomskih i obiteljskih veza, on je

mogao dovesti i do ljubavi koju možemo primijetiti na nadgrobnim pločama koje nerijetko opisuju ljubav između supružnika i vrline koje su ih krasile, ali i djela antičkih autora poput Plinija Mlađeg.

10. Popis slika

Slika 1. Sarkofag bračnog para, 520.g.pr.Krista

<https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/ancient-mediterranean-ap/ap-ancient-etruria/a/sarcophagus-of-the-spouses-rome>

Slika 2. Sarkofag bračnog para iz Louvrea, između 9. st. pr. Krista do 1.st.pr.Krista

<https://www.louvre.fr/en/oeuvre-notices/sarcophagus-spouses>

Slika 3. Ara Pacis, reljefni prikaz procesije u kojoj sudjeluju *flamines*, između 13. i 9. g. pr. Krista

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ara_pacis_fregio_lato_ovest_2_A.JPG

Slika 4. Pogrebni reljef Aurelija Hermija i Aurelije Filemate, 80. g. pr. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/funeraryrelief.jpg

Slika 5. Mramorni pogrebni oltar Klaudije Prepontije za patrona Dionizija, 1.st. po. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/claudiapreontis.jpg

Slika 6. Zlatni zaručnički prsten iz 3. st. po. Krista

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/712072?sortBy=Relevance&ft=roman+ring&offset=0&rpp=100&pos=76>

Slika 7. Prikaz freske poznate kao Vjenčanje Aldobrandini, kasno 1. st. pr. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/aldobrandini.jpg

Slika 8. Detalj freske Vjenčanje Aldobrandini, božica Venera tješi mladenku, kasno 1. st. pr. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/aldobrandini6a.jpg

Slika 9. Detalj freske Vjenčanje Aldobrandini, prikaz mogućeg mladoženje, kasno 1. st. pr. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/aldobrandini7a.jpg

Slika 10. Mozaik s prikazom vjenčane scene Filonoje i Belerofonta, 4. st. po. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/bellerophonwedding.jpg

Slika 11. Urna od terakote s prikazom vjenčane ceremonije, mladenka je obučena u *tunicu rectu*. Majka mladenke je prikazana s lijeve strane, *pronuba* s desne. Između 3. i 2. st. pr. Krista

http://www.vroma.org/images/raia_images/urn_wedding2.jpg

Slika 12. Zidna freska koja prikazuje pripremu mladenke za vjenčanje, sredina 1. st. po. Krista

http://www.vroma.org/images/raia_images/Mysteries_bride.jpg

Slika 13. Detalj zidne freske s prikazom gospodarice na tronu, sredina 1. st. po. Krista

http://www.vroma.org/images/raia_images/Mysteries_domina2.jpg

Slika 14. Mramorni reljef s prikazom scene vjenčanja.

http://www.vroma.org/images/raia_images/wedding_relief.jpg

Slika 15. Mramorni sarkofag s prikazom scene *dextrarum iunctio* i pravnog sporazuma, 2. st. po. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/marriagerelief3.jpg

Slika 16. Denarij s prikazom kralja Tita Tacija na aversu i otmicom Sabinjanki na reversu, 89. g. pr. Krista

<https://www.cointalk.com/threads/the-rape-of-the-sabine-women.345394/>

Slika 17. Kameja od oniksa, između 50. i 25. g. pr. Krista

<https://collections.mfa.org/objects/155692/cameo-with-the-wedding-of-cupid-and-psyche-or-an-initiation?ctx=d0669da6-ac9a-429d-aab1-8b6d93a6ad71&idx=7>

Slika 18. Reljef s prikazom scene vjenčanja, između 270. i 280. g. po. Krista

http://www.vroma.org/images/raia_images/sarcoph_wedding.jpg

Slika 19. Sarkofag braće, 250. g. po. Krista

<https://www.ancientworldmagazine.com/articles/sarcophagus-brothers/>

Slika 20. Pogrebni reljef supružnika, muškarac drži bračni sporazum u ruci. Između 250. i 270. g. po. Krista

http://www.vroma.org/images/raia_images/altar_cominiatyche.jpg

Slika 21. Pogrebna mramorna ploča s prikazom bračnog para, oko 30.g. pr. Krista

http://www.vroma.org/images/raia_images/stele4.jpg

Slika 22. Mramorni sarkofag bračnog para okruženog simbolima plodnosti, između 2. i 3. st. po. Krista

http://www.vroma.org/images/raia_images/sarcophagos13.jpg

Slika 23. Dio natpisa pogrebne eulogije poznate kao Laudatio Turiae, kasno 1. st. pr. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/laudatioturiae2.jpg

Slika 24. Mramorna pogrebna stela Severe Seleukijane i Aurelija Sabutija, 279. g. po. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/severa_inscription.jpg

Slika 25. Mramorni oltar Kominije Tihe, posvećen od strane supruga i djece, između 90. i 100. g. po. Krista

http://www.vroma.org/images/raia_images/altar_cominiatyche.jpg

Slika 26. Mramorni pogrebni oltar posvećen Primigeniji i Diogenezu koji su živjeli zajedno 47 godina, između 14. i 68. g. po. Krista

http://www.vroma.org/images/raia_images/altar_primigenia.jpg

Slika 27. Sestercij Antonina Pija iz 142. g. po. Krista

http://www.vroma.org/images/mcmanus_images/ap_family_sest.jpg

11. Popis izvor

Carmina by Catullus, Gaius Valerius; Mueller, Lucian, 1877, Leipzig, Teubner.

Cicero. De oratore by Cicero, Marcus Tullius; Rackham, H. (Harris) & Sutton, E. W. (Edward William), Loeb Classical Library, Cambridge, 1942.

Cicero. For Aulus Cluentius; Younge C. D., London B. A., Covent Garden, 1856.

Cicero. For Lucius Murena; Younge C. D., London, B. A., Covent Garden, 1856.

Cicero. Topica; Hubbell, H. M., Loeb Classical Library, Cambridge, 1881.

Digeste

Gaius. Institutes; Poste, E., Oxford, 1904.

Galen. On the Natural Faculties; Brock, A. J., Harvard University Press, 1916.

Macrobius. Saturnalia; Davies, P. V., Columbia University Press, 1969.

Ovid. Fasti; Frazer, J. G., Harvard University Press, 1931.

Plautus. Casina; Riley, H. T., London, 1912.

Pliny the Elder. Naturalis Historia; Rackham, H., Loeb Classical Library, London, 1945.

Pliny the Younger. Epistulae; Firth, J. B., 1900.

Plutarch, Questiones Romanae; Babbitt, F. C., Loeb Classical Library, 1936.

Plutarch. Romulus; Perrin, B., Harvard University Press, London, 1914.

Quintilian. The Orator's Education; Russell, D. A., Loeb Classical Library, London, 2002.

Rules of Ulpian; Scott, S. P., Cincinnati, 1932.

Servius Honoratus. Commentary on the Eclogues of Vergil; Clausen, W., Oxford, 1994.

Terentius. Phormio; Riley, H. T., New York, 1874.

Varro. On the Latin language; Kent, R. G., Loeb Classical Library, London, 1938.

12. Popis literature

Birrkán 1907

A. T. Birrkán, *Marriage in Roman Law*, Yale Law Journal 16 (5), 1907.

Brittain 2010

A. Brittain, *Roman Women*, London, 2010.

Bush, McHugh 1975

A. C. Bush, J. J. McHugh, *Patterns of Roman Marriage*, Ethnology 14 (1), 1975.

D'Ambra 2007

E. D'Ambra, *Roman Women*, Cambridge, 2007.

Davis 1956

S. Davis, 37. *May Tabu on Roman Marriage and a Parallel*, *Man* 56, 1956.

Dixon 2011

S. Dixon, *From Ceremonial to Sexualities: A Survey of Scholarship on Roman Marriage*, u: B. Rawson (ur.), *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, West Sussex, 2011, 245-261.

Forsythe 1996

G. Forsythe, „*Ubi tu gaius, ego gaia*“. *New Light on an Old Roman Legal Saw*, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte* 45 (2), 1996.

Frier 1994

B. W. Frier, *Natural Fertility and Family Limitation in Roman Marriage*, *Classical Philology* 89 (4), 1994.

Glazebrook, Olson 2014

A. Glazebrook, K. Olson, *Greek and Roman Marriage*, u: T. K. Hubbard (ur.), *A Companion to Greek and Roman Sexualities*, West Sussex, 2014, 69-82.

Grubbs 2002

J. E. Grubbs, *Women and the Law in the Roman Empire*, London, 2002.

Grubbs 2006

J. E. Grubbs, *The Family*, u: D. S. Potter (ur.), *A Companion to the Roman Empire*, West Sussex, 2006, 312-326.

Hearnshaw 1999

V. Hearnshaw, *The Dionysiac Cycle in the Villa of the Mysteries: A Re-Reading*, *Mediterranean Archaeology* 12, 1999.

Hersch 2010

K. K. Hersch, *The Roman Wedding: Ritual and Meaning in Antiquity*, Cambridge, 2010

Hopkins 1965

M. K. Hopkins, *The Age of Roman Girls at Marriage*, *Population Studies* 18 (3), 1965.

Horvat 2019

M. Horvat, *Rimsko pravo*, Zagreb, 2019.

Horsley 1987

G. H. R. Horsley, *New Documents Illustrating Early Christianity, 4: A Review of the Greek Inscriptions and Papyri published in 1979*, Macquarie University, 1987.

Kilpatrick 2002

R. S. Kilpatrick, *The Early Augustan "Aldobrandini Wedding" Fresco: A Quatercentenary Reappraisal (1601-2001)*, *Memoirs of the American Academy in Rome* 47, 2002.

Ladan 1973

T. Ladan: Ovidije, *Ljubavi; Umijeće ljubavi; Lijek od ljubavi*, Zagreb, 1973.

Lindsay 2011

H. Lindsay, *Adoption and Heirship in Greece and Rome*, u: B. Rawson (ur.), *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, West Sussex, 2011, 346-360.

Lovén 2010

L. L. Lovén, *Marriage in ancient Greco-Roman Sources and Society*, u: L. L. Lovén, A. Strömberg (ur.), *Ancient Marriage in Myth and Reality*, Newcastle upon Tyne, 2010, 1-11.

Maretić 2006

T. Maretić: Ovidije, *Metamorfoze*, Zagreb, 2008.

Miklić 2006

J. Miklić: Tacit, *Anali*, Zagreb, 2006.

Mirković 2012

M. Mirković: Livije, *Istorija Rima od osnivanja grada*, Beograd, 2012.

Mouritsen 2011

H. Mouritsen, *The Families of Roman Slaves and Freedmen*, u: B. Rawson (ur.), *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, West Sussex, 2011, 129-144.

Pakiž 2009

M. Pakiž: Juvenal, *Satire*, Beograd, 2009.

RE

Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft, Stuttgart, 1893-1978, 2259-2286.

Pomeroy 1976

S. B. Pomeroy, *The Relationship of the Married Woman to Her Blood Relatives in Rome*, *Ancient Society* 7, 1976.

Rawson 2006

B. Rawson, *Finding Roman Women*, u: N. Rosenstein, R. Morstein-Marx, *A Companion to the Roman Republic*, Malden, 2006, 324- 341.

Scheidel 2007

W. Scheidel, *Roman Funerary Commemoration and the Age at First Marriage*, *Classical Philology* 102 (4), 2007.

Shaw, Saller 1984

B. D. Shaw, R. P. Saller, *Close-Kin Marriage in Roman Society?*, *Man* 19 (3), 1984.

Shaw 2002

B. D. Shaw, „*With Whom I Lived*“: *Measuring Roman Marriage*, *Ancient Society* 32, 2002.
preuzet iz Katul, Pjesme. Prijevod: Dubravko Škiljan, Zagreb, 1987.

Veyne 1997

P. Veyne, *The Roman Empire*, Cambridge, 1997.

Williams 1958

G. Williams, *Some aspects of Roman Marriage Ceremonies and Ideals*, *The Journal of Roman Studies* 48 (1/2), 1958.

13. Elektronički izvori

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=9227> (preuzeto 11.12.2019.)

<https://www.britannica.com/topic/marriage> (preuzeto 11.12.2019.)

<https://www.britannica.com/topic/Pandects> (preuzeto 11.12.2019.)

<https://feminaeromanae.org/marriage.html> (preuzeto 05. 02. 2020.)

<https://www.khanacademy.org/humanities/ap-art-history/ancient-mediterranean-ap/ap-ancient-etruria/a/sarcophagus-of-the-spouses-rome> (preuzeto 20. 02. 2020.)

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=47015> (preuzeto 27. 03. 2020.)

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=19834> (preuzeto 27. 03. 2020.)

<https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=66762> (preuzeto 27. 03. 2020.)

(<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=28053> (preuzeto 27. 03. 2020.)

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=465522&partId=1 (preuzeto 22. 03. 2020.)

[https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view\[layout\]=inschrift_item&search\[constraints\]\[inschrift\]\[searchSeriennummer\]=9000496](https://arachne.uni-koeln.de/arachne/index.php?view[layout]=inschrift_item&search[constraints][inschrift][searchSeriennummer]=9000496) (preuzeto 26. 02. 2020.)

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/712072?sortBy=Relevance&ft=roman+ring&offset=0&rpp=100&pos=76> (preuzeto 24. 02. 2020)

<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-4281> (preuzeto 27. 03. 2020.)

<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=40065> (preuzeto 27. 03. 2020.)

https://research.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=460103&partId=1 (preuzeto 27. 03. 2020.)

<https://collections.mfa.org/objects/155692/cameo-with-the-wedding-of-cupid-and-psyche-or-an-initiation?ctx=d0669da6-ac9a-429d-aab1-8b6d93a6ad71&idx=7> (preuzeto 15. 02. 2020.)

<https://www.ancientworldmagazine.com/articles/sarcophagus-brothers/> (preuzeto 07. 03. 2020.)

<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-3607> (preuzeto 17. 02. 2020.)

<http://www.u.arizona.edu/~afutrell/survey/laud%20tur.htm> (preuzeto 17. 02. 2020.)

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/253569> (preuzeto 29. 03. 2020.)

<https://oxfordre.com/classics/view/10.1093/acrefore/9780199381135.001.0001/acrefore-9780199381135-e-5682>

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/251815> (preuzeto 25. 01. 2020.)

14. Sažetak

Tema ovog diplomskog rada je institucija braka u antičkom Rimu, pravila koja su se vezala uz njega i običaji koji su ga pratili. Donosi se pregled bračnih zakona i oblika braka koji su bili prisutni u antičkom Rimu od njegovog postanka do Rimskog Carstva koje sa sobom donosi modernizaciju ove institucije. Opisuju se zaruke i ceremonija koju su pratili određeni elementi i običaji čiji se značaj kroz stoljeća gubi, ali se zbog tradicije nastavljaju, kao i bračni život supružnika. Upravo su supružnici i djeca smatrani idealom rimskog društva, a brak je bio način za poboljšanje socijalnog i financijskog stanja u društvu. Glavni značaj u proučavanju rimskog braka imaju antički autori koji u svojim djelima opisuju povijesne brakove, ali i zamišljenje, i materijalni ostaci poput nadgrobnih spomenika i umjetničkih prikaza.

Ključne riječi: brak, vjenčanje, umjetnički prikazi, zakoni, Rim, ceremonija, utjecaj

15. Summary

The theme of this paper is the institution of marriage in ancient Rome, the rules associated with it, and the customs that followed it. An overview is given of the marriage laws and forms of marriage that have been present in ancient Rome since its inception to the

Roman Empire, which brings with it the modernization of these institutions. Engagements and ceremonies are described, following certain elements and customs which significance is lost over the centuries, but are followed because of tradition, as well as the marital life of the spouses. It was the spouses and children who were considered the ideal of Roman society, and marriage was a way to improve the social and financial situation in society. The main importance in the study of Roman marriage are ancient authors, who describe historical marriages, but also imaginary, and material remains such as tombstones and artistic depictions.

Key words: marriage, wedding, roman art, law, Rome, ceremony, influence